

Tartu Ülikool
Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Laura Toomlaid

Eesti välispropaganda sünniaastad

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Kaarel Piirimäe

Tartu 2019

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Eesti välispropaganda kujunemine 1920. aastatel	8
1.1. 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse mõju Eesti välispropagandale	8
1.2. Georg Meri kava propaganda põhijoontest ja organiseerimisest	11
2. Välisministeeriumi informatsioonibüroo	15
2.1. Välisministeeriumi informatsioonibüroo loomine	15
2.2. Välisministeeriumi informatsioonibüroo välispropaganda aastatel 1920-1924	20
2.3. Välisministeeriumi informatsioonibüroo välispropaganda aastatel 1925-1930	25
3. Portfellita minister	36
3.1. Portfellita ministri ametikoha loomine	36
3.2. Portfellita ministri kantselei välispropaganda aastal 1925	38
Kokkuvõte	47
Kasutatud allikad ja kirjandus	50
Summary	52
Lisa	55

Sissejuhatus

Eesti Vabariigi algusaastate propaganda kujunemisloos on üleüldises plaanis rohkem tähelepanu pööratud autoritaarse riigikorra (1934-1940) aegsele propagandale. Vajadus sise- ja välispropaganda järele eksisteeris Eestis tegelikult aga juba iseseisvuse väljakuulutamisele eelnenud kuudest. Seetõttu ei saa käsitleda 1934. aastal alguse saanud Riikliku Propaganda Talitluse (RPT) loomisega hoogustunud propagandategevust eraldi eelneval kümnendil propaganda alal toimunud. Kuigi riigikorrad 1920. aastatel ja 1930. aastatel (alates 1934. aastast) erinesid, olid 1920. aastatel propagandas tehtud saavutused kui ka ebaõnnestumised eeskujuks, mille abil kujundati osaliselt 1934. aastast alates Eestis propagandat.¹ Uurimistöid 1920. aastate propaganda kohta aga ei eksisteeri niivõrd palju kui autoritaarse riigikorra aegse propaganda kohta. Veelgi vähem on uuritud Eesti välispropagandat 1920. ja 1930. aastatel. Seetõttu tuleb Eesti propaganda ajaloo terviklikumaks mõistmiseks senisest põhjalikumalt käsitleda 1920. aastatel propaganda alal toimunud sündmusi ja uuendusi.

Veelgi enam vajab uurimist Eesti välispropaganda 1920. ja 1930. aastatel. Välispropaganda ja selle olulisust on uuritud varasemalt nii seoses iseseisvuse väljakuulutamisega² kui ka selle kaotamisega II maailmasõjas³. Oluline vahemik 1920. ja 1930. aastate näol on jäänud seni veel aga olulise akadeemilise tähelepanuta. Veelgi enam arvesse võttes asjaolu, et II maailmasõja ajal ja järgselt edendasid Eesti esindajad paguluses välispropagandat, mis ei eksisteerinud isolatsioonis eelnevatel kümnenditel toimunud, on vägagi oluline osa Eesti välispoliitika ja propaganda arenguloos jäänud katmata. Käesolev bakalaureusetöö ongi keskendunud Eesti välispropagandale 1920. aastatel. Üleüldine töö eesmärk on avada Eesti välispropaganda olemust. Sellest tulenevalt analüüsitakse nii välispropaganda teostamise struktuurset ülesehitust ja selle muutust ajas, välispropaganda eesmärke ning võimalikku orientatsiooni, välispropaganda korraldajate ja elluvijate rolli ning tehtuid saavutusi välispropaganda alal.

¹ Kristi Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925* (peaseminaritöö, juhendaja prof. Eero Medijainen, Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2001), 3-5, 49-55.

² Mart Kuldkepp, „Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse sünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 321-374.

³ Kaarel Piirimäe. „Countering „The Obtuse Arguments of the Bolsheviks“: Estonian Information Work in Sweden, the United States and Britain, 1940-1944”, *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic States. Representing the Periphery*, ed. by Louis Clerc, Nikolas Glover ja Paul Jordan (Leiden: Brill Nijhoff, 2015), 60-78.

Kuid esmalt tuleb mõista, millist tähendust ja võimalust kujutas endast välispropaganda Eesti kui väikeriigi jaoks 1920. aastatel. Välispropaganda ehk teisisõnu avaliku diplomaatia eesmärk on veenda välisriigi avalikkust ning võimueliiti kuvandis, mis teeniks propagandat teostava riigi huve. Propagandat ise võib laias laastus jagada neljaks: poliitiline, majanduslik, kultuuriline ja eriotstarbe-põhine. Väikeriikide diplomaatiat on alati iseloomustanud vahendite ja võimaluste nappus oma huvide kaitsmiseks ja edendamiseks välismaal. Välispropaganda on aga üks peamistest vahenditest, mille abil saavad väikeriigid oma riiklikku eksistentsi õigustada ja sellele toetust leida. Väikeriikide propagandat peaks lihtsustama ka tõsiasia, et tihti on tegemist väikeste ning homogeensete riikidega, kus ühtse kuvandi osas kokkuleppimine ei tohiks keeruline olla. Üheselt mõistetav ja propageeritav kuvand on ka mõjuvam. Väikeriikide eeliseks on tihti ka asjaolu, et varasema rahvusvahelise huvi puudumise tõttu ei ole riikide suhtes väljakujunenud eelarvamusi. Sellest tulenevalt on riikidel lihtsam end nähtavaks teha nõnda, nagu nad oma huvides kõige õigemaks peavad. Samas kujutab see endast ka vastupidiseid ohte. Vähene huvi ja teadmatus võivad põhjustada olukordi, kus võõrastes kontekstides omistatakse riigist sõltumatult riigile uus kuvand. Balti riikide jaoks on tähendanud see tihtipeale seda, et pidevalt nähakse neid osana idast või usutakse liialt vähe rahvusliku identiteedi ja eksistentsi tugevusse. Sellest tulenevalt on lähtunud riigid oma kuvandi loomise protsessis pidevalt vajadusest tõestada vastupidist.⁴

Eesti Vabariigi välispropaganda sünnimoment ei ole tänini akadeemiliselt üheselt kindlaks määratletud. Märkimisväärselt suur roll nii sise- kui välispropaganda sünnil on omistatud 1924. aasta 1. detsembri sündmustele, mil Jüri Jaaksoni valitsuskabinetis loodi ametikoht portfellita ministrile ehk mitteametlikult propaganda ministrile.⁵ Kuigi 1. detsembri sündmused olid pöördeliseks momendiks Eesti propaganda kujunemisloos, algas propagaandalane organiseeritud tegevus siiski juba varem. Nimelt 1920. aastal asutati väliministeeriumis Eduard Laamani juhtimisel informatsiooniosakond. Üheks kahest peamisest tööülesandest oligi just nimelt välispropaganda edendamine.⁶

⁴ Louis Clerc, Nikolas Glover. „Representing the Small States of Northern Europe: Between Imagined and Imaged Communities”, *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic States. Representing the Periphery*, ed. by Louis Clerc, Nikolas Glover ja Paul Jordan (Leiden: Brill Nijhoff, 2015), 3-20 (4-15).

⁵ Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 4.

⁶ Ivo Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, *Akadeemia*, 9 (2007), 1859–1877 (1864).

Veelgi enam ajas tagasi liikudes võib välispropaganda sünnimomendiks pidada Eesti ühte välispoliitika sünnihetke ehk välisdelegatsiooni tegevuse algust 1917. aastal. Jaan Tõnissoni ettepanekul võeti 7. septembril 1917. aastal Maanõukogu kinnisel istungil vastu otsus luua Eesti välisdelegatsiooni, mille ülesandeks sai välismaal Eesti rahvuslike huvide edendamine. Ametlikult 25. jaanuaril 1918. aastal tööd alustanud välisdelegatsiooni liikmete hulka kuulusid Jaan Tõnisson, Ants Piip, Ferdinand Kull, Mihkel Martna, Karl Robert Pusta ja Eduard Virgo. Nõukogude Venemaale asusid Julius Seljamaa ning Johan Laidoner. Välisdelegatsiooni liikmete ülesandeks sai 24. jaanuaril 1918. aastal K. R. Pusta ja F. Kulli koostatud iseseisvuspüüdlustele toetust taotleva memorandumiga „Memorandum Eesti poliitilise seisukorra üle“ levitamine Euroopas.⁷ Lisaks eelpoolnimetatud teosele võib üheks esimeseks välispropaganda jaoks koostatud informatsioonimaterjaliks pidada ka F. Kulli, August Nigoli ja Gustav Suitsu väljaantud kogumikku „Sini-Musta-Valkoinen“, mis koondas endas varasemaid Eesti riiklike iseseisvuspüüdlusi puudutavaid dokumente.⁸ Esimesteks propagandaasutusteks võib pidada Stockholmis tegutsenud Aleksander Kesküla mitteametlikku Eesti bürood ning sellele osaliselt vastukaaluks Gustav Suitsu juhatusel loodud informatsioonibürood Eesti välisdelegatsiooni juurde.⁹

Siinne töö jätab siiski välisdelegatsiooni rolli välispropaganda arenguloo uurimisel välja, seda mitmel põhjusel. Nimelt informatsioonibüroo rolli välisdelegatsiooni juures on põhjalikumalt uurinud varasemalt juba Mart Kuldkepp.¹⁰ Teisalt erines välisdelegatsiooni propaganda, mille eesmärk oli eelkõige iseseisvuspüüdlustele toetuse leidmine, märgatavalt juba Tartu rahu järgse Eesti välispropagandast ja selle eeldustest ning eesmärkidest. Seetõttu on antud töös lähtutud eelkõige 1920. aastast, mil pandi alus järjepidevale välispropagandale Eestis. Välispropagandat organiseerinud ja teostanud asutuste uurimisel on rõhk asetatud välisministeeriumi informatsiooniosakonnale (1923. aastal nimetati ümber informatsioonibürooks) ja portfelli ministri kantseleile. Kuigi välispropaganda teostamisel

⁷ Kuldkepp, „Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla”, 326-330.

⁸ Mart Kuldkepp, „Viron ulkomaandeleagaatio ja Suomi – Estlands utrikesdelegation och Finland”, *Pro Finlandia. Suomen tie itsenäisyyteen 4. Näkökulma: Venäjä, Puola, Viro, Latvia ja Liettua*, toim. Päivi Happonen, Jussi Nuorteva, John Strömberg (Helsinki: Edita Publishing Oy, 2017) 669-678, eestikeelne tõlge <http://discovery.ucl.ac.uk/1573748/1/Kuldkepp_Eesti%20v%C3%A4lisdelegatsioon%20ja%20Soome.pdf> (17.05.2019).

⁹ Kuldkepp, „Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla”, 349-352.

¹⁰ Mart Kuldkepp, „Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 321-374.

oli kandev roll ka saatkondadel, mida ilmestab fondides leiduv teemaalase materjali mahukus, on siinse töö mahupiirangute tõttu saatkondade rolli uuritud vaid välisministeeriumi ja portfelli ministri kantselei fondides ilmnunud materjalide alusel.

Töö esimeses peatükis käsitletakse 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse mõju välispropagandale. Suurbritannia ja Eesti vaheliste diplomaatiliste suhete taustal saab avada ka välispropaganda rolli 1924. aasta 1. detsembrile eelnenud perioodil. Peatüki teine pool on pühendatud detsembrimässust tulenenud küsimusele välispropaganda kasvanud vajalikkusest. Konkreetsemalt on analüüsitud G. Meri kava ettepanekutest propaganda korraldamiseks. Töö teine peatükk annab ülevaate välisministeeriumi informatsioonibüroo loomisest. Sellest järgnevalt kirjeldatakse analüütiliselt arhiivimaterjalidele tuginedes informatsioonibüroo ülesandeid seoses välispropagandaga. Töö kolmas peatükk on pühendatud portfelli ministri rolli ja saavutuste uurimisele välispropaganda teostamisel 1924. aasta 1. detsembri sündmuste järel.

Nagu ka eelnevatel 1920. aastate sise- ja välispropagandat käsitletud uurijatel on teatavaid raskusi põhjustanud eelneva teemaalase kirjanduse puudumine, osutus see ka antud töö kirjutamisel probleemiks. Seega välispropagandat konkreetset analüüsiv osa on suures osas tuginenud vaid arhiivimaterjalidele. Neist enim on kasutatud Rahvusarhiivi „Välisministeeriumi“ (Fond 957) fondi ja „Portfelli ministri kantselei“ (Fond 48) fondi materjale. Teataval määral on allikatena kasutatud ka perioodikat, milles kajastuvad eelkõige ühiskondlikud hinnangud ja ootused propagandaga seoses.

Välisministeeriumi informatsiooniosakonna asutamist on põhjalikult käsitletud Ivo Juurvee. I. Juurvee on tutvustanud nii osakonna koosseisu kui ka selle tööülesandeid selle 20 aasta pikkuse eksistentsi vältel. Informatsiooniosakonna tööülesanded jagunesid üldplaanis kaheks: informatsiooni kogumine ja välispropaganda. I. Juurvee on oma artiklis just informatsiooni kogumist välisluure seisukohalt käsitletud, vähem tähelepanu on aga osutatud välispropaganda eesmärkidel ning teostusele. Siinse töö seisukohalt on oluline aga I. Juurvee põhjalik ülevaade osakonna struktuurist ja koosseisust välisministeeriumi laiema struktuuri taustal.¹¹ J. Jaaksoni valitsusperioodil loodud portfelli ministri ametikohta kui olulist ahelat propaganda

¹¹ Ivo Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, *Akadeemia*, 9 (2007), 1859–1877.

arenguloos on tänuväärsest põhjalikult senini teadaolevalt ainsana uurinud Kristi Musteikis oma peaseminaritöös.¹² K. Musteikisi töö annab põhjaliku ülevaate nii Karl Asti isikust kui ka tema rollist J. Jaaksoni valitsuse laiemal taustal. Kuigi ka K. Musteikisi töö puudutab portfelli ministri K. Asti otseseid tööülesandeid propaganda alal, ei käsitle see piisavalt põhjalikult portfelli ministri konkreetseid tegevusi ja saavutusi välispropaganda alal. Osaliselt on välispropagandaga seonduvat puudutanud oma magistriritöös Riiklikust Propaganda Talitlusest (RPT) ka Laura Vaan, kuid kuna RPT vastutada oli siiski eelkõige siseriiklik propaganda, siis ei paku antud töö märkimisväärset põhjalikku teavet välispropaganda korraldamisest ja elluviimisest perioodil 1934-1940.¹³ Eesti eksiidiplomaatide tegevust ja propagandatööd II maailmasõja päevil on aga käsitlenud Kaarel Piirimäe.¹⁴ 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse mõju Eesti diplomaatilistele suhetele ning välispoliitilisele positsioonile on varasemalt analüüsinud Jüri Ant 1996. aastal koostatud kogumikus „Kas nad lahkusid Moskva rongiga? 1. detsember 1924. Artikleid ja dokumente“ Andres Kasekamp¹⁵ ja Eero Medijainen¹⁶. Lisaks ülevaatele diplomaatilistele suhetele 1. detsembri sündmuste taustal aitavad artiklid mõista ka välispropaganda rolli ja selle tähtsust 1. detsembri eel ja järel. Eesti välispoliitika orientatsiooni küsimust ja selle käsitlemist ajalookirjanduses on varasemalt analüüsinud E. Medijainen oma teoses „Saadiku saatus“.¹⁷

¹² Musteikis, Kristi. *Portfelli minister ja propaganda Eestis 1924-1925*. Peaseminaritöö. Juhendaja dots. Eero Medijainen. Tartu, 2001. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo instituudis.

¹³ Laura Vaan, *Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul* (magistriritöö, juhendaja dots. Ago Pajur, Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2005), 86-91.

¹⁴ Kaarel Piirimäe. „Countering „The Obtuse Arguments of the Bolsheviks“: Estonian Information Work in Sweden, the United States and Britain, 1940-1944”, *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic States. Representing the Periphery*, ed. by Louis Clerc, Nikolas Glover ja Paul Jordan (Leiden: Brill Nijhoff, 2015), 60-78.

¹⁵ Andres Kasekamp, „Ennast sidumata: Briti poliitika Eesti suhtes 1921-1925“, *Kas nad lahkusid Moskva rongiga. 1. detsember 1924. Artikleid ja dokumente*, toim. Jüri Ant (Tallinn: Koolibri, 1996), 88-96.

¹⁶ Eero Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, *Kas nad lahkusid Moskva rongiga. 1. detsember 1924. Artikleid ja dokumente*, toim. Jüri Ant (Tallinn: Koolibri, 1996), 54-88.

¹⁷ Eero Medijainen, *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918-1940* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997).

1. Eesti välispropaganda kujunemine 1920. aastatel

1.1. 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse mõju Eesti välispropagandale

1924. aasta 1. detsembri mäss tõi „iseseisvuse algusaastate muretust“ nautinud Eestisse muutusi nii sise- kui välispoliitikas. Osalt illustreerisid sündmused poliitilise olukorra puudusi, teisalt kujunesidki sündmused indikaatoriks, mis käivitasid ühiskondlikud ümberkorraldused. Omamoodi pöördepunktiks kujunes sündmus aga välispropaganda korraldamises, kus ilmsesid nii varasemad vead kui puudujäägid.¹⁸ Järgneva peatüki eesmärk on sisse juhatada küsimus, missugune oli välispropaganda roll ja mõju Eesti välispoliitikale - Eesti ning Suurbritannia suhete näitel - 1924. aasta 1. detsembri mässi eel ja järel.

Kuigi 1921. aastal tunnustas Inglismaa *de jure* nii Eesti kui Läti iseseisvust, ei suurenenud sellele vaatamata Suurbritannia huvi Baltikumi vastu. Tegelikuses algas sellega distantseerumine Baltikumist.¹⁹ Tollases Briti ajakirjanduses valdas uskumus, et Eesti iseseisvus oli juhuslik ja ajutine, mistõttu ei peetud vajalikuks end liialt pühenduda ja siduda riigiga, mis tulevikus võis taaskord Venemaa võimu alla langeda.²⁰ Lisaks ei olnud avalikkuses ka majanduslikke huvigruppe, kellele oleks olnud oma huve Eestis. Veelgi enam, Nõukogude Venemaad tunnustas Suurbritannia *de facto* 16. märtsil 1921. aastal kaubandusleppega, 1924. aasta 1. veebruaril tunnustati aga Nõukogude Liitu *de jure*. Kõik need sündmused viisid selleni, et majanduslikus plaanis vähenes Balti riikide roll transiitkanalina Suurbritannia ja Nõukogude Liidu vahelises kaubanduses.²¹ Sellele vaatamata ei saa arvata, et vaid Nõukogude Liidu ilmselged majanduslikud eeliseid said põhjuseks, miks Suurbritannia näitas üles leigust Baltikumi vastu. Oma rolli etendas kindlasti ka Eesti välispropaganda 1920. aastate algul, mille raames ei suudetud piisavalt rakendada Eesti huvisid võõrsil. Seega saab küsida, milline oli välispropaganda roll 1920. aastate alguses ning kas seda võib pidada teise- või esmajärguliseks diplomaatiliste suhete edendamisel tol perioodil?

Tähelepanuväärselt kasvas huvi Eesti vastu Inglismaa ajakirjanduses 1924. aasta 1. detsembri mässi ja sellele vahetult eelnenud „149 kommunisti kohtuprotsessi“ järel. Valdavalt domineeris ajakirjanduses Eestit toetav suhtumine. Artikleid ülestõusust kui ka Nõukogude

¹⁸ Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 16.

¹⁹ Merja-Liisa Hinkkanen-Lievonen, *British Trade and Enterprise in the Baltic States* (Helsingi: Suomen Historiallinen Seura, 1984), 92.

²⁰ The Times, 03.09.1924 (viidanud Kasekamp, „Ennast sidumata: Briti poliitika Eesti suhtes 1921-1925, 89).

²¹ Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 74.

Liidu ohtlikkusest ja seotusest mässuga ilmus terve nädala vältel ajalehes The Times.²² Siiski leidis ka negatiivsema alatooniga artikleid. Venemaad ja Baltikumi külastanud inglise ajakirjaniku Susan Lawrence'i kritiseeriv hinnang 1. detsembri mässu järgsele olukorrale avaldati 5. jaanuaril 1925. aastal laialdaselt mitmetes päevalehtetes nagu Daily Herald, The Daily Telegraph, Daily News jne. S. Lawrence küll ei õigustanud mässu, kuid kriitilisemalt kui teised ajakirjanikud heitis ette süüdimõistetute kohtupidamist ning vangistustingimusi. Küllaltki mustades toonides manas ajakirjanik lugejatele kujutuspildi Tallinna kinnipidamisasutustest, mille tingimused tema arvates ei vastanud kuidagi inimväärsele kohtlemisele, ja mis väikest rahvaarvu arvestades olid ülerahvastatud.²³ Siinjuures ei saa aga S. Lawrence'i artiklitele pöörata liialt palju tähelepanu detsembrimässu kajastamisel ja Eesti kuvandi loomisel välisajakirjanduses.

Hoopiski rohkem kahju Eesti kuvandile tegi Eesti-poolne puudulikult koordineeritud informatsiooni edastus mässu puudutavaga seoses. Ühtlasi lasti sellega ka käest võimalus rakendada välispropagandat Eesti huvide kaitsmiseks detsembrimässu sündmuste taustal. Osalt põhjustas segadust välisminister Karl Robert Pusta antud intervjuu Rootsi päevalehele Aftonbladet, milles minister enesekindlalt väitis, et 1. detsembri mässude taga oli Moskva ja Nõukogude Liit, kes tegutses Kominterni kaudu. Antud intervjuust haarasid kinni mitmed välisajakirjad, kuid Eesti-poolne sündmuste ja Moskva seotuse propageerimine lõppes järsult päev pärast intervjuu andmist. Nimelt Nõukogude Liidu terava kriitika tõttu sattus K. R. Pusta keerulisse olukorda, kus esmalt pidi ümber lükkama intervjuu toimumist, hiljem aga tunnistama selle toimumist, aga eitama temapoolset Nõukogude Liidu suunalist kriitikat.²⁴ Tulevikus sooviti taoliste koordineerimata sõnavõttudega esinemist igakülgsest vältida.²⁵

Teisalt põhjustas segadust veel ka Eesti välisministri K. R. Pusta, saadik Oskar Kallase, Suurbritannia välisministeeriumi põhjaosakonna juhataja J. D. Gregory ning välisminister J. A. Chamberlain vahel tekkinud diplomaatiline möödarääkimine. Nimelt palus välisminister K. R. Pusta vastusena detsembrimässule Tallinna reidile saata Briti sõjalaevu. Briti valitsus ei kiitnud aga heaks saadiku O. Kallase kaudu edastatud välisministri K. R. Pusta palvet inglise sõjalaevade saatmiseks Tallinna reidile, tuues põhjenduseks, et Suurbritannia ei saa oma

²² Kasekamp, „Ennast sidumata: Briti poliitika Eesti suhtes 1921-1925“, 91.

²³ Rahvusarhiiv (edaspidi RA), ERA.957.1.301: Susan Lawrence „Conditions in Estonia. Suppression of Red Revolt“, 05.01.1925.

²⁴ Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 62-63.

²⁵ Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 19.

vägedega teise Euroopa riigi vabadust kaitsta, sest seda võidaks mõista vääriti. See oleks põhjust andnud Suurbritannia süüdistamiseks nii Balti riikide siseasjadesse sekkumises kui ka Vene-vastaste meeleoludele edendamises.²⁶ Briti valitsus isegi kritiseeris osaliselt Eesti valitsust mässu puhkemises, heites ette parteide vaenutsemist ja nõrka parlamentarismi, mis riigipöörde katseni olevat viinud.²⁷ Halba varjundit heitsid Eesti mainele tõepoolest pidevad siseriiklikud vastuolud, mis ilmnestid nii valitsusvahetustes kui ka koalitsioonikõneluste läbirääkimistel.²⁸ Kokkuvõtlikult jättis aga olukorra kajastus ning sellega kaasnenud segadus Briti meedias Eesti välispoliitilisele positsioonile nõrga ning halva varjundi, rääkimata sellest, et abipalve katse nurjumises kannatas kõige enam veel Londoni Eesti saatkonna saadik O. Kallase maine.²⁹

Suurbritannia reageering ning otsus mitte toetada sõjalaevastiku siirumisega Tallinna reidile Eesti valitsust oli justkui äratuskell, mis vähendas senist Eesti usku Suurbritannia loodetud garantiile Eesti iseseisvuse toetamiseks. Kokkuvõtlikult on A. Kasekamp kirjeldanud Suurbritannia poliitikat Balti riikide suhtes tol perioodil kui „ükskõikselt heatahtlikku poliitikat ennast sidumata“.³⁰ Olukorda raskendas ka samal ajal Nõukogude Liidu ja Saksamaa kaubanduslepingu sõlmimine 2. detsembril 1924. aastal, mille taustal Suurbritannia konservatiivist peaminister S. Baldwini tahtis tõestada Nõukogude Liidule, et ka nendega saab kokkuleppele, vaatamata nendevahelise kaubalepingu ratifitseerimata jätmisest tulenenud vastuoludele. Hea vahekorra säilitamiseks jäetigi lõppkokkuvõttes Eesti huvid lihtsalt kõrvale.³¹ Välispropaganda seisukohast on see kõik eelkõige oluline seetõttu, et detsembrimäss tõi välja tegeliku Eesti olukorra suhetes teiste Euroopa riikidega. Siinkohal võib küll tõepoolest väita, et Suurbritannia loobus Eesti aktiivsest toetamisest juba 1921. aastal mil *de facto* alustati koostööd Nõukogude Venemaaga ning tõmmati briti laevastik Läänemerelt välja, kuid soovunelmad Vabadussõja-aegsest Suurbritannia abist kestsid kuni 1924. aastani.

Eelpool nimetatud asjaolude taustal suurenes vajadus tõhusama ja koordineerituma välispropaganda järele. Kuigi ametkondlikul tasandil eksisteeris sümpaatiat Balti riikide vastu, ei piisanud ainuüksi sellest. Ametnikkond pidi arvestama ka laiemaga avalikkusega, kes sõjast

²⁶ Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 64-67.

²⁷ Kasekamp, „Ennast sidumata: Briti poliitika Eesti suhtes 1921-1925“, 93.

²⁸ Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 20.

²⁹ Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 59-67.

³⁰ Kasekamp, „Ennast sidumata: Briti poliitika Eesti suhtes 1921-1925“, 96.

³¹ Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 68.

räsituna ei olnud huvitatud Balti riikide iseseisvuse prioriteediks seadmisest. Tõhusama avalikkusele sunnatud välispropaganda vajalikkusest on kõnelenud ka saadik O. Kallas, kelle arvates Suurbritannia poliitika olenes eelkõige avalikust arvamusest ehk ajalehtedest ning poliitikute suhtumisest.³² Nii ajalehtede peatoimetajad kui ka Riigikogu esimees J. Tõnisson kõnelesid detsembrimässu sündmuste järgselt vajadusest asutada ajakirjandus- või infobüroo, mis aitaks koordineerida ja ühtlustada info edastust välisriikidesse. Ette heideti seniste valitsuste puudulikku koostööd ajakirjandusega sisepropaganda alal kui ka koordineeritud välispropaganda puudumist.³³ Välisesindused aga heitsid ette informatsiooni ja pildimaterjali vähesust detsembrimässu kohta. Näiteks Eduard Reinhold Virgole, Eesti peakonsulile ja asjurile Skandinaavias asukohaga Stockholmis, saabusid teated mässu kohta Helsingi kaudu kiiremini kui ametlikud välisministeeriumi teadaanded.³⁴ Sama on tõdenud ka Eesti esindaja Pariisis, kelleni teave Tallinnas toimunud jõudis välisajakirjanduse kaudu kiiremini kui välisministeeriumi. Veelgi enam, saatkonnal puudusid vahendid, et iseseisvalt Prantsuse ajakirjanikega jagada pildi- ja infomaterjali detsembrimässul toimunud.³⁵

1924. aasta 1. detsembri sündmused olid seega tõepoolest pöördelise ja kaineitava tähtsusega välispropaganda jaoks. Aset leidnud sündmuste kajastamine välisajakirjanduses ja sündmustele järgnenud diplomaatilised käigud tõestasid, et Eesti välispropaganda korraldamises ja elluviimises olid tugevad puudujäägid, mille tulemusel nõrgenes Eesti välispoliitiline positsioon. Varasem välispropaganda ei olnud suutnud teha Eesti huve märgatavaks välisriikides. Mainekahju oli tehtud ka majandusringkondades, kus taaskord pidi teenima välja äriinimeste usalduse Eesti suhtes. Informatsiooni ja propaganda tähtsus 1924. aasta 1. detsembri mässu taustal on seda olulisem kui arvesse võtta, et Nõukogude Liidu üks propaganda motiividest oligi Eesti kujutamine ebastabiilse riigina välisriikide silmis.³⁶

1.2. Georg Meri kava propaganda põhijoontest ja organiseerimisest

Vastusena detsembrimässust tulenenud ühiskondlikule arutelule välis- ja sisepropaganda tähtsuse kohta, esitas 28. detsembril 1924. aastal tollane Eesti Teadeteagentuuri (ETA) töötaja Georg Meri välisministrile kava „Eesti riikliku propaganda põhijooned“. Kava teisendid

³² Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 73.

³³ Päevaleht, nr 343, 18.12.1924, 1.

³⁴ Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 84.

³⁵ RA, ERA.48.1.14, l. 49-51: Pariisi Eesti saatkonna chargé d'affaires portfellita ministrile, 03.04.1925.

³⁶ Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, 75-76.

saadeti lisaks ka sõjavägede ülemjuhatajale, ETA direktorile ning portfelli ministri. G. Meri huvi propaganda ja poliitilise psühholoogia vastu kerkis esile juba Tartu Ülikooli õpingute ajal, mil ta uuris lähemalt Suurbritannia propagandat I maailmasõja ajal ning Ameerika reklaamikunsti.³⁷ Olulist kaasaegset hinnangut varasemale Eesti välispropagandale ja ülevaadet ajastu vajadustele propaganda alal pakuvad G. Meri ettepanekud propaganda uuendamisest ja välispropaganda elluviimisest. Kuigi ka sisepropaganda ja sõjalise propaganda korraldamiseks pakkus G. Meri välja mitmeid ettepanekuid, jäävad need siinkohal lahkamata.

Seoses riikide demokratiseerumisega oli G. Meri arvates kujunenud võimsaks teguriks ühiskonnas avalik arvamus. Just 1. detsembri sündmused demonstreerisid propaganda ja avaliku arvamuse tähtsust ühiskonnas. Veelgi enam aga seda, kui vähe Eesti avalikkus oli varasemalt tähelepanu pööranud nende rollile välis- ja sisepoliitikas.³⁸ Eesti jaoks oli lõppenud periood, kus esmane eesmärk oli olnud iseseisvusele tunnustuse leidmine. Sellest tulenevalt tuli uuendada välispropagandat, sest ei saanud toetuda pelgalt usule, et üks või teine riik, olles Eestit toetanud ja tunnustanud, teeb seda ka tulevikus. Esile oli kerkinud vajadus pikemaajaliselt ettevaatava ja manööverdamisvõimelise välispoliitika ja välispropaganda järele.³⁹ Omaette küsimus on see, milleks oli vaja propaganda teostamiseks kindlat plaani. Hästi vastab sellele küsimusele G. Meri järgnev tsitaat propaganda üldise iseloomu kohta: „Kuigi propaganda väga sagedasti peab improviseerima, nõudes seetõttu väga intelligentset tööjõudu, ei tohi ta ise kunagi olla improvisatsioon“.⁴⁰ Propaganda ülimaldaks vooruseks pidi olema järjekindlus ja argumentide täielik koostöö.⁴¹

Propaganda edendamiseks tuli G. Meri arvates luua autoriteetne keskorganisatsioon (iseseisev ministeerium või keskasutus riigikantselei juures). Keskorganisatsiooni tähtsust propaganda teostamisel on G. Meri põhjendanud järgnevalt: „Propaganda kordamineku tähtsamaks eelduseks on intelligentne, töö- ja algatusvõimeline organisatsioon, kelle autoriteet on küllalt suur poliitiliste sündmuste ja uute suundade mitteametlikuks formuleerimiseks vastavalt silmapilgu nõuetele“.⁴² Seeläbi tuli kindlustada aga ka teiste valitsusasutuste kaastöö. G. Meri seadis eeskujuks just Suurbritannia mudeli, kus esmalt seati propagandaüksused sisse üksikute

³⁷ RA, ERA.957.1.252, l. 2: G. Meri välisministrile, 28.12.1924.

³⁸ RA, ERA.957.1.252, l. 3-5: G. Meri. Eesti riikliku propaganda põhijooned.

³⁹ RA, ERA.957.1.252, l. 1: G. Meri. Teesid ülesannete üle.

⁴⁰ RA, ERA.957.1.252, l. 3-5: G. Meri. Eesti riikliku propaganda põhijooned.

⁴¹ RA, ERA.957.1.252, l. 14: G. Meri. Eesti riiklik propaganda (ettepanek).

⁴² *Ibid.*, 13.

valitsusasutuste juurde, järk-järgult aga neid koondati kuniks 1918. aastal asutati informatsiooniministeerium lord Beaverbrook'i (Max Aitken) juhtimisel.⁴³ Lisaks tuli G. Meri arvates piirata saatkondade senist *de facto* iseseisvust nii diplomaatiliste suhete kui välispropaganda teostamisel. Selleks tuli tugevdada sidet ministeeriumi ja saatkondade vahel regulaarse kulleriühenduse ja raportite sisse seadmisega.⁴⁴

Tihti peale oli propaganda eesmärk olla vahetu ja kiire, mistõttu ei saanud propagandaasutused toetuda vaid oma personalile. Koostööd tuli edendada kõigi ühiskonna liikmetega, nende hulgas nii riigitegelaste kui eraisikutega.⁴⁵ Laiapõhjaline propaganda kaotas ka propaganda ametliku ilme ja muutis selle demokraatlikumaks rahva näilise või osalise kaasamise läbi.⁴⁶ Oluline roll oli G. Meri hinnangul kanda ka ajakirjandusel, kellega tuli tihedamalt koostööd edendada perioodiliste kooskäimiste näol.⁴⁷ Propaganda tarvis kasutatavate tehniliste abinõude hulka pidid kuuluma kirjastused, lektorid, raadioteated, sädetelefon ning film.⁴⁸

Propaganda keskasutuse ülesandeks pidi jääma propaganda tegevuse juhtimine, palju vähesemal määral aga selle omal käel läbiviimine.⁴⁹ Välispropaganda büroo juhataja roll oli koguda materjali välismaa avalikust arvamusest juba eksisteeriva välisministeeriumi informatsioonibüroo kaudu. Välispropaganda büroo juhataja roll oli teha ettepanekuid vastupropaganda alustamise kohta ning ümber töötada ja heaks kiita välispropaganda materjale. Samuti tuli koostööd teha laiemalt valitsusega kui ka rahvusvaheliste organisatsioonide Eesti harudega. Koostöös siseministeeriumiga pidi büroo juhataja pidama nimekirja silmapaistvamatest välismaalastest ja välismaa sõnumisaatjatest Eestis, lisaks ka nimekirja välismaale rännanud eestlastest. Mõlemat sihtgrupi nähti justkui agentidena, kelle vahendusel välispropaganda eesmäärke ellu viia. Juhataja roll oli edendada ka rahvusvaheliste konverentside pidamist Eestis. Kokkuvõtlikult oleks välispropaganda büroo ülesanded olnud 1) välismaa informeerimine Eesti ja Eestis toimuvate sündmuste kohta, 2) tihedamate suhtlussidemete sisseseadmine teiste demokraatlike riikidega, 3) sõprustunnete õhutamine naaberriikide ja hõimurahvastega, 4) rahvamajanduslik kihutustöö, 5) teadete kogumine välismaalt ning 6) vastupropaganda korraldamine. Välispropaganda eripäradena toob G. Meri

⁴³ RA, ERA.957.1.252, l. 3-5: G. Meri. Eesti riikliku propaganda põhijooned.

⁴⁴ RA, ERA.957.1.252, l. 1: G. Meri. Teesid ülesannete üle.

⁴⁵ RA, ERA.957.1.252, l. 4-5: G. Meri. Eesti riikliku propaganda põhijooned.

⁴⁶ RA, ERA.957.1.252, l. 13: G. Meri. Eesti riiklik propaganda (ettepanek).

⁴⁷ RA, ERA.957.1.252, l. 1: G. Meri. Teesid ülesannete üle.

⁴⁸ RA, ERA.957.1.252, l. 1: G. Meri. Eesti riikliku propaganda põhijooned.

⁴⁹ Vaata lisa 1.

välja, et tundemärgid propaganda edukuse puudumisest ei tähendanud veel selle edutust. Töö pidigi olema pikaajaline ja tulevikku suunatud.⁵⁰

Paraku said Georg Meri ettepanekud vaid tagasihoidliku tähelepanu osaliseks. Jaanuaris Päevalehes ilmunud G. Meri propagandaalase artiklite seeria ei tekitanud ka ühiskonnas laiemat debatti.⁵¹ Sellegipoolest on G. Meri materjal unikaalne, sest on ainus terviklikult väljatöötatud propaganda korraldamise kava 1920. aastatest (Eduard Laamani plaan, millest lähemalt allpool, oli märksa tagasihoidlikum dokument). Sellest tulenevalt on õigustatud küsida, kas G. Meri ettepanekud ka kajastusid portfelli ministri või välisministeeriumi informatsioonibüroo tööülesannetes ja asutuste struktuurides 1925. aastast alates. Järgnevad peatükid ongi pühendatud eelnevalt nimetatud asutuste välispropagandaga seonduva töö eesmärkide ja saavutuste analüüsimisele 1920. aastatel.

⁵⁰ RA, ERA.957.1.252, l. 15-16: G. Meri. Eesti riiklik propaganda (ettepanek).

⁵¹ RA, ERA.957.1.252, l. 11-12: G. Meri välisministrile, 07.02.1925.

2. Välisministeeriumi informatsioonibüroo

2.1. Välisministeeriumi informatsioonibüroo loomine

Välisministeeriumi informatsiooniosakonna eelkäijateks võib pidada 8-liikmelist (hiljem 14-liikmelist) Esturi ning 4-liikmelist Estonian Review toimetust. Nimetatud üksused olid 1919. aastal ühed viiest allüksusest Eesti välisministeeriumis. Estonian Review oli lääneriikidele suunatud bülletään Eesti riigi tutvustamiseks, kuid kuna väljaanne ei suutnud rahuldada Eesti propagandavajadusi, siis asuti seda peatselt ka likvideerima.⁵² Kokku jõuti 1919. aastal välja anda 19 numbrit.⁵³ Estur oli aga 1919. aastal asutatud Ajakirjandus Büroo, millest hiljem kasvasid välja nii välisministeeriumi informatsiooniosakond kui ka Eesti Teadeteagentuur, ETA.⁵⁴ Kuna eelnimetatud üksused ei rahuldanud piisavalt Eesti välispropaganda eesmärke, mõisteti 1920. aastaks vajadust luua ühtne informatsiooni kogumise ja propagandaga tegelev välisministeeriumi allüksus.

Välisministeeriumi informatsiooniosakonna asutajaks võib pidada juristiharidusega Eduard Laamani, kes oli eelnevalt töötanud nii Tallinna Teatajas kui Tartu Päevalehes ajakirjanikuna, Ajutise Valitsuse sekretärina kui ka Londoni Eesti saatkonna pressiatašeenä. 1. aprillil 1920. aastal määrati E. Laaman aga välisministeeriumi informatsiooniosakonna juhatajaks.⁵⁵ Informatsiooniosakonnale tagati algselt küllaltki suur autonoomia välisministeeriumi struktuuris. Informatsiooniosakond ei olnud allutatud ühelegi teisele osakonnale, vaid eksisteeris ühena viiest osakonnast administratiivse, vene, lääne ja ida osakondade kõrval. Osakond ise jagunes aga kaheks: informatsioonijaoskonnaks ning pressi- ja propagandajaoskonnaks.⁵⁶ Teisisõnu oli informatsiooniosakonna ülesanded teabe kogumine ja informatsiooni levitamine propaganda eesmärkidel. Need kaks peamist töövaldkonda jäi üldjoontes domineerima kuni 1940. aastani.⁵⁷

Eduard Laaman oli informatsiooniosakonna ainukene töötaja 1920. aasta augustini, mil sekretärina lisandus Albert Leopas. Septembris ja oktoobris ühines osakonnaga lisaks ametnik

⁵² Medijainen, *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*, 34.

⁵³ RA, ERA.957.16.1893: Ajaleht Estonian Review nr 1.-19.

⁵⁴ Medijainen, *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*, 34.

⁵⁵ RA, ERA.957.8.1777, l. 1p: E. Laamani teenistusleht.

⁵⁶ Medijainen, *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*, 38.

⁵⁷ Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, 1864.

Marta Tulpe ja inglise keele tõlk Ludvig Perno. L. Perno lahkus ametist 1921. aasta juuni lõpus. A. Leopas lahkus ajutiseks atašeeks Helsingisse 1921. aasta detsembris. Tema asemel nimetati sekretäriks Meta Grünfeldt. 1922. aasta veebruaris lisandus osakonda ametnik-tõlk Hans Oidermann (eestistatult Ants Oidermaa), kes hiljem silmapaistva töö eest ülendati juhataja abi kohusetäitjaks.⁵⁸ E. Laamani vastutada oli informatsiooniosakonna üldine töökorraldus ning salainformatsiooniga tegelemine. Ülejäänud ametnikud vastavalt oma keeleoskusele tegelesid tõlketöödega ja välismeedia analüüsimisega.⁵⁹

E. Laamani esmane tähelepanu koondus tegelikult aga propaganda korraldamisele. Juba nädal pärast välisministrilt käsu saamist propaganda korralduse kava asjus esitas E. Laaman väliministrile oma nägemuse. Seega ei olnud G. Meri tegelikult esimene, kes propagandatöö kohta kava esitas. E. Laamani ettepanekut ja nägemust võib pidada Eesti (välis)propaganda alguseks, kuid seejuures tuleb siiski silmas pidada, et E. Laamani kava ei olnud niivõrd terviklikult ja põhjalikult koostatud kava kui neli aastat hiljem avaldatud G. Meri plaan. Propaganda korraldamiseks pidas E. Laaman vajalikuks mitteametliku nõukogu asutamist. Nimetatud nõukogu liikmeteks oleks pidanud olema poliitikud, ajakirjanikud, kirjanikud, kunstnikud, kirjastajad, sõjamehed jne.⁶⁰

Majandusliku informatsiooni, kuid ka ülejäänud informatsiooni kogumise ja propageerimise jaoks oli E. Laamani arvates tarvilik luua statistika keskasutus.⁶¹ Riigikantselei haldusalasse loodigi 1921. aasta 1. märtsil Riigi Statistika Keskbüroo, mille juhatajaks sai Albert Pullerits. Kuigi Riigi Statistika Keskbüroo ülesandeks sai osalt ka ülevaadete kokkupanemine propaganda jaoks, ei saa Laamani rolli asutuse loomisel liialt üle tähtsustada. Fondidest leiduva materjali põhjal saab siiski väita, et välispropaganda alal kujunes Riigi Statistika Keskbüroost hiljem ajapikku tihe koostööpartner nii välisministeeriumi informatsioonibüroole kui ka portfelliga ministrile. Nimelt andis Riigi Statistika Keskbüroo perioodil 1922-1939 välja kuukirja Eesti Statistika. Kuukirjast kujunes kasulik propagandamaterjal, kuhu olid süstemaatiliselt kokku koondatud Lääne-Euroopa eeskujul statistilised andmed Eestist.⁶²

⁵⁸ RA, 957.8.1796, l. 1p-3: A. Leopase teenistusleht; RA, ERA.957.8.2009, l. 3p-4: M. Tulpe teenistusleht; RA, ERA.957.8.1878: L. Perno teenistusleht; RA, ERA.957.8.1672, l. 1p-2: M. Grünfeldti teenistusleht; RA, ERA.957.8.1866; H. Oidermanni teenistusleht.

⁵⁹ Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, 1866-1867.

⁶⁰ RA, ERA.957.1.9, l. 29: E. Laaman välisministrile, 30.04.1920.

⁶¹ *Ibid.*, 29-30.

⁶² Tõnu Kollo, „Eesti riigistatistika rajaja Albert Pullerits. – Eesti piirkondlik areng“, *Eesti Statistikaalossi teabevihik*, 17 (2006), 107-113.

E. Laamani välja pakutud nõukogu asutamiseni aga teadaolevalt ei jõutud. Veelgi enam, 1923. aasta 1. jaanuaril liikus informatsiooniosakond kaubandus-poliitilise osakonna olla, muutudes üheks neljast selle büroodest, informatsioonibürooks⁶³. Siiski büroojuhatajale, kelle palk muidu oli võrdsustatud saatkonna nõuniku palgaga, säilis osakonnajuhataja palk, mis oli omakorda võrdsustatud saadiku palgaga.⁶⁴ Seega omas informatsioonibüroo teatavat erisaatust kaubandus-poliitilise osakonna all, kus *de facto* jäi informatsioonibüroos eelnev korraldus kehtima, kuid *de jure* vähenes E. Laamani ja tema alluvate autoriteet. Ka koosseisus toimusid väikeseid ümbermuudatused. M. Grünfeldt, kes eelnevalt oli töötanud sekretärina, nimetati ümber korrespondent-tõlgiks. Marta Tulpe, kes eelnevalt oli töötanud ametnikuna, nimetati ümber masinakirjutajaks. 1923. aasta jaanuaris lisandus büroosse Aleksander Pallo, kes oli varasemalt Moskva Eesti saatkonnas pressiatašeenä töötanud.⁶⁵

1924. aasta tõi aga informatsioonibüroo koosseisu veelgi suuremaid muudatusi. Sisemiste ja isiklike vastuolude tõttu teiste büroo ametnikega palus E. Laaman 1923. aasta novembris vabastada M. Grünfeldti oma ametikohalt. Lõplik lahkumine aga jõustus 1924. aasta 1. mail. Järgmisel päeval lahkus töölt ka M. Tulpe, kes oma ametikohalt vabastati lõplikult 1924. aasta augustis. Kõige suuremaks tagasilöögiks kujunes aga E. Laamani lahkumine informatsioonibüroost Vaba Maa toimetajaks. Üheks põhjuseks, miks E. Laaman lahkus, oli välisministeeriumi struktuurimuudatustega kaasnenud informatsioonibüroo autoriteedi langus. Uueks juhatajaks tõusis H. Oidermann, tema abiliseks aga A. Pallo.⁶⁶ 1924. aasta detsembris lisandus büroosse järjekordne endine Moskvast pressiatašeenä töötanud diplomaat, Leo Laurson. L. Laurson töötas informatsioonibüroos 1925. aasta kevadeni I sekretäri kohusetäitjana.⁶⁷

Välisministeeriumi struktuuri ümberkorraldamine 1923. aastal viidi läbi diplomaat Eduard Virgo kava alusel, mis oli inspireeritud Rootsi välisministeeriumi struktuurist. Väärtuslikku informatsiooni tollaegsetest hinnangutest struktuurimuudatusele pakub informatsioonibüroo juhataja H. Oidermanni kriitika. Nimelt ei toetanud H. Oidermanni hinnangul uus struktuur välispropaganda sihte ja eesmärke, sest põhines Rootsile, mitte Eestile sobilikel eeldustel ja

⁶³ Selguse ja ühtsuse huvides on töös läbivalt eelistatud kasutada terminit informatsioonibüroo.

⁶⁴ RA, ERA.957.8.1196, l. 62: Ministeeriumi sisemine korraldus 1919-1933.

⁶⁵ Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, 1869-1870.

⁶⁶ *Ibid.*, 1870-1871.

⁶⁷ RA, ERA. 957.8.1788, l. 2: L. Laursoni teenistusleht.

alustel. H. Oidermann on olukorda kirjeldanud järgnevalt: „Vastandina Rootsile peab Eestis informatsioonitegevus äärmiselt elastiline ja võitluse põhimõtetele rajatud olema. Informatsiooni ja propaganda osa meie välispoliitikas on võrratu suurem kui Rootsis, mis eeldab meie juures informatsiooniorгани suuremat iseseisvust kui seal.“ H. Oidermann pidas ühtlasi ka ilmvõimatuks, et tööjõu ja üleüldise diplomaatiliste kogemuste pagasi puudumise taustal leiduks inimene, kes poliitilise osakonna juhatajana (mille alla ka informatsioonibüroo allutati) oleks piisavalt kvalifitseeritud ka informatsiooni- ja propagandatöö alasel. H. Oidermanni hinnangul oli väljakäidud kava informatsiooni- ja propagandatöö kohta jäänud vaid paberile, kuid selle eest oli saavutatud mainekahju. „Informatsiooni tegevuse juhataja autoriteet on vähendatud nii väljamaade esitajate kui ka oma saadikute silmis. Et diplomaatkonnas nimetusel (tiitlil) suur tähendus, siis on selge, et selle läbi ka üks osa informatsiooni tegevusest kannatada on saanud. Teisest küljest, alandades informatsiooni tegevuse juhatajat teenistuslaselt, ei ole tema palka, vastutust ja tegevusulatust vähendatud ega muudetud tema raporteerimiskorda ministri suhtes“. Lisaks olid ka tegevuspiirid informatsioonibüroo ja poliitilise osakonna vahel ähmased. Vormiliselt kuuluti küll poliitilise osakonna alla, kuid praktikas oli töö iseloom iseseisev, mistõttu kujunesid välja mitmed arusaamatused. Seetõttu hindas H. Oidermann kokkuvõtlikult informatsiooniosakonna muutmist bürooks „täielikult mõttetuks ja kahjulikuks sammuks“. ⁶⁸

1926. aasta suvel lahkus ka H. Oidermann informatsioonibüroost diplomaatilisele lähetusele Riiga ja sealt omakorda Kaunasesse. ⁶⁹ 1935. aastal sai Hans Oidermannist Konstantin Pätsi loodud propagandatalitluse juht, 1939. aastal aga juba propagandaminister. ⁷⁰ Uueks büroo juhatajaks sai A. Pallo, kelle ametiperiood kestis 1927. aasta märtsini, mil A. Pallo lahkus Helsingi Eesti saatkonna konsul-sekretäriks. ⁷¹ Hiljem naases Pallo tagasi informatsioonibüroosse, olles selle juhataja perioodil 1934-1938. ⁷² Informatsioonibüroo neljandaks juhatajaks 1927. aastal sai Eesti Telegraafiagentuuri toimetaja ja kirjasaatja Georg Meri. Georg Meri oli büroo juhataja 1931. aasta oktoobrini. ⁷³ G. Meri jaoks oli

⁶⁸ RA, ERA.1622.1.326, l. 2-3: Informatsioonibüroo juhataja välisministrile, 29.12.1924.

⁶⁹ Medijainen, *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*, 193.

⁷⁰ Vaan, *Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul*, lk 29.

⁷¹ Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, 1872.

⁷² *Ibid.*, 1874.

⁷³ RA, ERA. 957.8.1835: G. Meri teenistusleht.

informatsioonibüroo juhataja ametikoht tegelikult juba teine ametikoht välisministeeriumi struktuuris. Nimelt 1919. aastal töötas G. Meri välisministeeriumi telegraafiagentuuris Estur.⁷⁴ Kuna G. Meri oli rohkem huvitatud propagandast kui välisluurest, vähenes sellevõrra ka büroosse sissetuleva informatsiooni hulk. Teisisõnu, büroo keskendus rohkem välispropagandale kui informatsiooni kogumisele. Samaaegselt vähenes taaskord aga informatsioonibüroo tähtsus ja autoriteet välisministeeriumi struktuuris. Büroo eristaatuse vähendamine tähendas ühtlasi ka seda, et ära kaotati bürojuhataja abi ametikoht ning informatsioonibüroo juhataja palk võrdsustati ehk alandati teiste bürojuhatajate palkadega.⁷⁵ Seega 1920. aastate lõpuseks oli märgatavalt vähenenud informatsioonibüroo autonoomsus ja eristaatus välisministeeriumi struktuuris. Vaatamata nii E. Laamani, H. Oidermanni kui ka G. Meri ettepanekutele moodustada mingis vormis eraldiseisev propagandaasutus, ei tehtud vormiliselt selles valdkonnas suuri edusamme. Samas sisuliselt oli informatsioonibüroo oma töös ka 1920. aastate lõpus autonoomne. Informatsioonibüroo allutamine poliitilise osakonna alla võis osalt olla tingitud propaganda teisejärgulisest rollist välisministeeriumi jaoks üleüldiselt. Samas võis see samm olla tingitud ka rahaliste ja inimressursside nappusest, mistõttu tuli välisministeeriumil tõhustada ning kokku suruda oma struktuurseid allüksuseid.

Terve 20 aastase perioodi vältel töötas informatsioonibüroos valdavalt vaid 2-4 inimest korraga. 1940. aastaks oli büroos töötanud kokku 37 erinevat inimest, kusjuures ühe töötaja veedetud aega büroos oli keskmiselt 2 aastat ja 1 kuu. Kõige pikemalt töötasid büroos kolm selle juhatajat. Aleksander Pallo kaks ametiaega informatsioonibüroo juhatajana olid kokku 6 aastat ja 6 kuud. Georg Meri töötas 4 aastat ja 7 kuud ning Hans Oidermann 4 aastat ja 4 kuud. Paljudel töötajatel oli varasemalt kogemus või haridus ajakirjandusvaldkonnast, kuid oli ka teiste valdkondade esindajaid nagu riigiametnikke või diplomaate. Lisaks kõrgharidusele iseloomustas informatsioonibüroo töötajad lai võõrkeelte oskus. Enamikel oli omandatud vähemalt kaks võõrkeelt.⁷⁶

⁷⁴ Hindrek Meri, *Tagasivaated veerevast vagunist* (Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010), 16.

⁷⁵ RA, ERA.957.8.1196, l. 63: Ministeeriumi sisemine korraldus 1919-1933.

⁷⁶ Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, 1875-1877.

2.2. Välisministeeriumi informatsioonibüroo välispropaganda aastatel 1920-1924

1920. algusaastate välispropaganda kohta annab hea ülevaatliku hinnangu 1923. aastal Kõrgemas Sõjakoolis kaitstud kolonelleitnant Hugo Eduard Kauleri töö “Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas. Tema organiseerumine rahu ja sõja ajal, ilmasõja ning vene revolutsiooni kogemuste varal”. H. E. Kauleri hinnangul oli Eesti vähene propaganda 1920. aastate algul tingitud riigi noorest eest ja rahalise võimekuse piirangutest. H. E. Kauler on kritiseerinud Eesti propagandat ja selle piiratust järgnevalt: „Riiklikud asutused, eriti välisministeerium, on võrdlemisi vähe teinud meie poliitilise ja majandusliku seisukorra tutvustamiseks välisriikides. On antud välja mõned brošüürid ja raamatud, kuid ka need on kaunis puudulikud ja pealiskaudselt kokku seatud“. Kuigi H. Kauleri hinnang ei ole sisuliselt kõige informatiivsem, ei ole alust kahelda, et välispropaganda ülesanded ning eesmärgid oli 1920. aastate alguses väga hägusalt piiritletud.⁷⁷

Välisministeeriumi informatsioonibüroo ja Eesti saatkondade tegevusest propaganda alal ei leidu arhiivis 1920. aastate kohta paraku palju konkreetset materjali. Osalt võib see tingitud olla välispropaganda vähesusest, teisalt ei pidanud ei välisministeeriumi üksused ning ka saatkonnad tegevusaruandeid esitama kuni 1923. aastani. Ka 1923. aasta aruande koostamine tekitas paljudele esindustele probleeme seoses sellega, et informatsiooni tuli tagant järele koguda. Seega ei anna ei esinduste ega ka välisministeeriumi üksuste aruanded enne 1924. aasta ülevaatlikku pilti välispropaganda ellu viimisest.⁷⁸ Järgnevalt on antud ülevaade välispropaganda teostamisest 1920. aastate algul, tuginedes välisministeeriumi informatsioonibüroo kirjavahetusele saatkondadega, riigiametnikega kui ka 1924/1925. aasta informatsioonibüroo tegevusaruandele.

1922. aastal avaldati esimest korda avalikult välisministeeriumi informatsiooniosakonna tööülesanded. Nende hulka kuulusid välisajakirjanduse seiramine ja vajaliku informatsiooni edastamine Eesti valitsusele, saatkondadele ja ajakirjandusele (ETA kaudu). Lisaks kuulus tööülesannete hulka ka salajase informatsiooni kogumine saatkondade kaudu ning selle edastamine vastavatele riiklikele asutustele Eestis. Kolmandaks valdkonnaks oli aga propaganda, mille all mõeldi eesti uudiste jagamist välisajakirjandusega (uudiseagentuuride

⁷⁷ Hugo Eduard Kauler. *Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas. Tema organiseerumine rahu ja sõja ajal, ilmasõja ning vene revolutsiooni kogemuste varal* (Tallinn: J. Zimmermann trükikoda, 1924), lk 71.

⁷⁸ RA, ERA. 957.8.588, l. 20: Berliini Eesti saadik K. Menning välisministeeriumile, 03.03.1924.

nagu ETA ja Reutersi ning Eesti välisesinduste kaudu) ning propagandamaterjalide nagu artiklite ja raamatute koostamist ja levitamist.⁷⁹

Propagandamaterjalide koostamisel seadis E. Laaman esikohale Vabadussõda ja Eesti iseseisvuse sünni käsitlevate teoste väljaandmist. Kõige tähtsamaks loodavaks propagandamaterjaliks peeti Eesti Vabadussõda käsitlevat albumit, mis koosneks piltidest, kaartidest ja lühikirjeldustest Vabadussõjas toimunud illustreerimiseks ja selgitamiseks. Sellele lisaks seati eesmärgiks anda välja nii lühemaid kui pikemaid kogumikteoseid Eesti Vabadussõja ajaloo kohta. Teistest valdkondades peeti oluliseks majandusliku ja poliitilise arengu (Veebruarirevolutsioonist kuni Tartu rahuni) kajastamist.⁸⁰ Seega oli Eesti esimestel iseseisvusaastatel välispropaganda eesmärk endiselt sarnaselt välisdelegatsioonile õigustada ja selgitada Eesti riikliku eksistentsi tähtsust välisriikidele.

Kuigi E. Laamani ideed ja plaanid olid küllaltki lennukad ning ebarealistlikud, arvestades varasema kogemuse puudumist, suudeti nii mõndagi propagandamaterjalide väljaandmises ellu viia. Näiteks andis E. Laaman ise 1920. aastal välja poliitilise ülevaate „Eesti lahkumine Vene riigist. 1917–1920“. Mahukam ülevaade Eesti Vabadussõjast ilmus aga alles 1937. aastal, kuigi lühiülevaateid ilmus juba 1920. aastate algusest alates.⁸¹ 1923. aastal sai populaarseks välispropaganda materjaliks Leipzgis välja antud vendade Johannes-Georg ja Peeter Parikase album „Eesti sõnas ja pildis“. Kuna informatsioonibürool puudus varasem kogemus propagandamaterjalide koostamisel, võeti nii mitmelgi korral eeskujuks välisriikide propagandamaterjalid, mida edastati informatsioonibüroole saatkondade kaudu.⁸³

Järk-järgult aga arendas ja laiendas informatsioonibüroo ka propagandamaterjalide sisu. Propagandamaterjalide temaatiline laienemine ilmneb teadaolevalt esimeses informatsioonibüroo 1923. aasta tegevusaruandes. Nimelt jagas informatsioonibüroo propagandamaterjalidena Eesti välisesindustele 1923. aastal ülevaateid Eesti Vabariigi seadustest ning määrustest; statistilisi andmeid Eesti kohta, mis puudutasid nii rahandust, põllumajandust, kaubandust kui ka tööstust; ülevaateid ühiskondliku elu arengust kui ka

⁷⁹ Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, 1866-1867.

⁸⁰ RA, ERA.957.1.9, l. 29-30: E. Laaman välisministrile, 30.04.1920.

⁸¹ Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, 1864-1865.

⁸² RA, ERA.957.1.158, l. 9: Eesti saadik Londonis välisministeeriumile, 05.10.1923.

⁸³ RA, ERA.957.1.9, l. 38: E. Laaman Helsingi Eesti saatkonnale, 05.05.1920.

tervishoiu ning koolisüsteemi kohta; ning informatsiooni poliitiliste päevauudiste kohta. Lisaks sõlmiti pikaajalisi kokkuleppeid välismaa ajalehte ja kuukirjadega süstemaatiliselt Eesti oludest informeerimiseks ja kajastamiseks välisajakirjanduses. Kuna kandev roll välispropaganda elluviimisel oli välisesindustel, varustati neid informatsioonibüroo poolt uute juhtnööride ja määrustega propaganda paremaks elluviimiseks.⁸⁴ Juhtnöörid olid aga oma olemuselt üldjuhul väga pealiskaudsed ning üldsõnalised, mis jätsid 1920. aastate algul välisesindustel küllaltki vabad käed välispropaganda elluviimisel.

Saatkondade iseseisvust välispropaganda elluviimisel illustreerib 1923. aasta Helsingi Eesti saatkonna tegevusaruanne, mis erinevalt teistest saatkondade aruannetest tollal ei keskendunud mitte ainult konsulaartegevuse ülevaatele, vaid andis laiemat pildi kõikidest saatkonna tegevustest ja saavutustest. Saatkonna välispropaganda-alane tegevus oli üldjoontes jagunenud kaheks: majanduslik ja poliitiline propaganda. Soome turul propageeriti näiteks põllumajandus-, karja- ja tööstustooteid ning õhutati Soome asjatundjaid Eesti oludega tutvumiseks Eestisse sõitma. Propagandamaterjalide koostamisel toetus saatkond nii välisministeeriumi koostatud propagandateostele (kuigi konkreetseid teoseid üles ei ole loetletud) kui ka enda tööjõule. Eriti silmapaistev oli Helsingi Eesti saatkonna konsul Emil Vesterninen, kelle kirjeldusi ja analüüse Eesti majanduse ja üleüldisemate olude kohta avaldati laialdaselt Soome ajakirjanduses. Kõige populaarsemaks E. Vesternineni koostatud väljaandeks kujunes aga 65-leheküljeline „Agricultural conditions in Estonia“, mida informatsioonibüroo kaudu levitati ka laialdaselt teistele välisesindustele propagandamaterjalina. Mittemajandusliku propaganda alasel korraldas saatkond Helsingi Akadeemilises Hõimuklubis vabariigi aastapäeva puhul ligi 300 osalejaga „Eesti õhtu“, kus esitleti piltidega illustreeritud ettekannet Eesti kohta. Lisaks pidas konsul aasta jooksul kaheksa loengut Eestist. Majandusaruandest ilmneb, et saatkonnal kulus propaganda jaoks 1923. aastal välisministeeriumi eraldatud summast 12,472 marka, mis moodustas ligikaudu vaid 3% saatkonna kogukuludest.⁸⁵

Ka Londoni Eesti saatkonna 1924. aasta aruanne pakub huvitavat informatsiooni selle osas, millised kohustused lasusid Eesti saatkondadel lisaks konsulaartööle ja Eesti kodanike aitamisele. Nimelt pidid saatkonna konsulaarosakonnad tegelema veel ka majandusliku ja

⁸⁴ RA, ERA.957.8.593, l. 6-9: Välisministeeriumi osakondade ja büroode 1932. aasta tegevusaruanded.

⁸⁵ RA, ERA.957.6.246, l. 17-19: Helsingi Eesti saatkonna 1923. aasta konsulaar-majandus aruanne.

ajakirjandusliku propagandaga, erikirjelduste koostamise ja paranduste esitamisega pressile valeinformatsiooni ümberlökkamiseks. Majandusliku propaganda jaoks vajalikku informatsiooni Eesti majanduselu kohta avaldas saatkonna konsulaarosakond ingliskeelse bülletääni kaudu. Kogu vajalik informatsioonimaterjal pandi kokku aga konsulaarosakonna endi liikmete, mitte välisministeeriumi informatsioonibüroo poolt. Kaks korda kuus ilmus 350 eksemplari suuruse tiraažiga informatiivne väljaanne, mis oli eelkõige suunatud teistele aukonsulitele, tähtsamatele kaubanduskodadele, ametiasutustele jne. 1924. aastal avaldati ligi 25 väljaannet kogumahus 190 leheküljel. Lõike väljaannetest avaldati ka ajakirjades Board of Journal ja Chamber of Commerce Journal.⁸⁶ Seega 1920. algusaastatel edendasid propagandamaterjalide koostamist ja välispropaganda elluviimist eelkõige just Eesti välisesindused.

Veelgi väärtuslikumat informatsiooni propagandamaterjalide kohta sisaldab informatsioonibüroo 1924. aasta tegevusaruanne. Propagandamaterjalidest aitas büroo välja anda saksakeelset Georg Eduard Luiga koostatud ligi 75-leheküljelist brošüüri „Die neue Agrarverfassung in Eesti“ ning lisaks ka prantsuskeelset informatsioonibülletääni Eesti sisepoliitilistest küsimustest ning majanduslikust arengust. Eriväljaannetena koostati kolm ülevaadet prantsuse ja saksa keeles Eesti väliskaubanduse arengust iseseisvusaastatel ning üks artikkel linakasvatusest. Büroo toimetusel anti välja 1000 eksemplari Eesti põhiseadust inglise ja prantsuse keeles, millele oli lisatud A. Piibu seletuskiri põhiseaduse kohta. Lisaks saadeti välisajakirjandusele üksikuid artikleid Eesti poliitiliste, majanduslike ja kultuuriliste olude kohta, sealhulgas 200 päevapilti Eestist. Välja anti veel 300 soome- ja saksakeelset prospekti Eesti kuurortite ja supelasutuste kohta. Büroo tellimisel tehti 2400 meetri pikkune kinoulesvõte Eestist „Estonia film“. Filmis sisaldus kaadreid linnadest, tööstustest, põllumajandusest jne. Välisesindustele saadeti filmist aga vaid üks koopia, mida tuli kõigi esinduste vahel jagada. Propagandaalase töö raames viibis informatsioonibüroo juhataja mitmel tööreisil eesmärgiga tihendada välissuhted. Balti riikide informatsioonibüroode juhatajate konverentsil Varssavis 1924. aasta juulis töötati välja kokkulepped vastastikku informatsiooni vahetamiseks konverentsil osalenud riikide vahel.⁸⁷

⁸⁶ RA, ERA.48.1.15, l. 85-87. Londoni Eesti saatkonna 1924. aasta aruanne.

⁸⁷ RA, ERA.957.1.252, l. 20-21: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1924/1925. aasta tegevusaruanne.

Vaatamata sellele, et järk-järgult suurenes koostatud propagandamaterjalide valik ja kogus, vaevas välisesindusi pidevalt materjalide vähesus. Näiteks Berliini Eesti saatkond on oma kirjas välisministeeriumile palunud, et tavalise 3 eksemplari asemel saadetaks saatkonnal 10 „Eesti Statistika“ väljaannet, et paremini ja laialdasemalt varustada esindusi informatsiooniga Eesti kohta.⁸⁸ Helsingi Eesti saatkond on aga avaldanud soovi saada lisaks 40-50 eksemplari brošüüri „Agricultural conditions in Estonia“.⁸⁹ Sooviavaldused propagandamaterjalide hulga suurendamise asjus jäid paraku tihti vastamata informatsioonibüroo rahaliste võimaluste piiratuse tõttu.

Lisaks propagandatööle tegeles informatsioonibüroo ka informatsiooni kogumisega. See tähendas eelkõige välisajakirjandusega tutvumist ja läbi töötamist eesti ajakirjanduse ja riigiasutuste jaoks. Paljuski puudutaski kirjavahetus büroo ja saatkondade vahel välisajakirjanduse tellimist, sest välisajakirjandust telliti saatkondade kaudu mitte otse. Büroo eesmärk oli võimalikult erinevat laadi ajalehte ja kuukirjade saamine.⁹⁰ 1924/1925. aastal jälgiti 62 välisajalehte ja üheksat ajakirja kaheksas keeles. Lisaks koguti ajalehtede väljalõikeid, mis puudutasid kas otseselt Balti riike või nende jaoks olulisi küsimusi. 1924. aasta puhul huvitas informatsioonibürood eelkõige just 1. detsembri sündmuste kajastamine välismeedias. 1924. aasta aruandest ilmneb, et välisesindustelt saadi aasta jooksul ligi 2100 salajast kokkuvõtet ning 600 mittesalajast informatsiooni ülevaadet.⁹¹ Saadud informatsiooni alusel pandi informatsioonibüroos iga kuu kokku pikemaid aruandeid välisriikides nii sise- kui välispoliitikas ja majanduses toimunud. Vastavalt informatsiooni salastatusele jagati neid kas ajakirjanduse või vastavate riiklike asutustega. Seega oli informatsioonibüroo roll väga suurel määral ka informatsiooni kogumine ja refereerimine.

Kokkuvõtlikult saab aga tõdeda, et informatsioonibüroo algusaastate eesmärgid propagandatöös olid defineeritud üldsõnaliselt ja ähmaselt. Välispropaganda peamiseks elluvijateks olid saatkonnad, kes olid 1920. aastate algul küllaltki iseseisvad oma tegevuses. Seetõttu ei kujunenud välja koordineeritud ja ühtlustatud välispropagandat, mis nii oma sisult kui suunitluselt täpselt oleks defineeritud. Välispropaganda sõltus eelkõige välisesindajate pealehakkamisest, mistõttu ei saa väita, et riiklikult oleks välispropaganda korraldamisel 1920.

⁸⁸ RA, ERA.957.1.249, l. 12: Berliini Eesti saatkond välisministeeriumile, 24.11.1924.

⁸⁹ RA, ERA.957.1.249, l. 41: Helsingi Eesti Saatkonna kiri Välisministeeriumile brošüüride asjus, 12.12.1924.

⁹⁰ RA, ERA.957.1.491: Kirjavahetus Eesti saatkondadega ajakirjanduse ja raamatute tellimise asjus.

⁹¹ RA, ERA.957.1.252, l. 20: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1924/1925. aasta tegevusaruanne.

aastate algul eksisteerinud poliitilist orientatsiooni. 1920. aastate alguses pandi informatsioonibüroo koostatud välispropagandaks mõeldud materjalides rõhku peamiselt vaid iseseisvuse õigustamisele ja põhjendamisele. 1924. aastaks lisandusid vähehaaval ka uued narratiivid välispropagandas, mis keskendusid eelkõige juba iseseisvusaastatel tehtud saavutuste, arengute kui ka võimaluste propageerimisele.

2.3. Välisministeeriumi informatsioonibüroo välispropaganda aastatel 1925-1930

1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse tõi välja mitmed puudused Eesti senises välispropagandas. Reageeringutest mässule ning hinnangutest senisele välispropagandale kõnelevad nii saatkondade ja välisministeeriumi informatsioonibüroo kirjavahetused kui ka uued meetmed, mida järk-järgult hakati rakendama välispropaganda elluviimisel.

Detsembrimässu sündmused ja nende kajastus välismeedias demonstreeris, et Eestil puudus iseseisev ja koordineeritud poliitika informatsiooni edastamise osas välismeediale. Tihti olid sunnitud välisriiklikud väljaanded kasutama teiste võõrriikide ajakirjandust, et informatsiooni Eesti kohta koguda. Berliini Eesti saatkond on kirjeldanud, kuidas informatsiooni Balti riikide ja Eesti kohta kogusid välismaised ajakirjad nagu Daily Telegraph saksa ajakirjanduse, mitte saatkondade või otse Eesti kontaktide kaudu.⁹² Seni vähene koostöö teiste Euroopa teabeagentuuride või informatsioonibüroodega oli 1924. aasta detsembri sündmuste järel ilmselge. Taoline vahetalitlustega informatsiooni kogumine põhjustas aga informatsiooni moonumist ja kadu. Selle tulemusel avaldati aga artikleid, mis tekitasid otsest diplomaatilist mainekahju Eestile. Kuigi välisministeeriumi informatsioonibüroo juht tegi erakorralise tööreisi Londoni ja Pariisi 1924. aasta 1. detsembri sündmuste järel, et jagada täpsemaid detaile ning koordineerida mässu kajastust välismeedias, ei saanud see jääda jätkusuutlikus lahenduseks informatsiooni edastamisel.⁹³

Seetõttu oli eriti tähtis ühe meetmena välispropaganda korraldamisel suurendada Eestisse saabuvate välisajakirjanikke arvu, kes oleksid saanud vahetult koguda informatsiooni Eestis toimuva kohta. Kohustus võõrustada välisesindajaid ja välisajakirjanikke Eestis ning

⁹² RA, ERA. 957.1.537, l. 19: Berliini Eesti saatkonna salajane kiri informatsiooni asjus välisministeeriumile, 05.12.1927.

⁹³ RA, ERA.957.1.252, l. 20-21: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1924/1925. aasta tegevusaruanne.

võimaldada neile ligipääsu informatsioonile, mille asjus nad olid Eestisse tulnud, lasus välisministeeriumi informatsioonibürool. Välisajakirjanike meelitamiseks Eestisse hakati 1924. aastast eraldama raudtee priipileteid. Idee välisajakirjanikele priipiletite jagamiseks tuli esmalt 16.-17. juunil 1924. aastal peetud Eesti, Soome, Läti ja Poola välisministeeriumi ajakirjandusbüroode juhatajate konverentsilt, kus tehti ettepanek konkreetselt nende maade ajakirjanikele eraldada teatav arv priipileteid raudteel. Helsingis 15.-17. jaanuaril 1925. aastal see otsus omakorda ka kinnitati. 1926. aasta kohta on olemas ka osaline aruanne selle kohta, mis maa riikide välisajakirjanikele eraldati raudtee priipiletid. Kõige enam domineeris priipiletite omanike seas Leedu ajakirjanikke (10), teiste seas kasutasid aga priipileti võimalust ka Poola (2), Taani (1), Ameerika (2), Prantsuse (2), Läti (2), Suurbritannia (2), Rootsi (1), Soome (4) ja Itaalia (1) välisajakirjanikud. Kokku jagati 1924. aastal 30, 1925. aastal 25 ja 1926. aastal 50 priipiletit. Kuna antud poliitikat viljeles ka Läti, siis enamuse ajakirjanikke tuligi Läti kaudu Eestisse. Peamine liin, millele priipileteid seega eraldati, oli Valga-Tallinn.⁹⁴ Lisaks sõlmiti Eesti ajakirjanike liikumisvõimaluste parandamiseks lepingud priipiletite asjus ka Tšehhoslovakkia ja Itaaliaga.⁹⁵ Taoline praktika suurendas ja lihtsustada välisajakirjanike ligipääsu Eestisse ning seeläbi tõhustas Eesti välispropagandat. Siiski, domineerivalt kasutasid seda võimalust pigem naaberriikide (Soome ja Leedu) kui Lääne-Euroopa riikide ajakirjanikud.

Välisministeeriumi informatsioonibüroo väljastas välisajakirjanikele lisaks ka algelisi pressikaarte. Tunnistusele oli märgitud, et ajakirjanik oli kutsutud Eesti Välisministeeriumi ja Ajakirjanike Liidu poolt ning et ajakirjanikule pidi olema tagatud kaitse ja takistamatu läbipääs informatsioonile.⁹⁶ Samuti korraldati välisajakirjanikele kokkusaamisi poliitiliste tegelastega ning eriteadlastega majanduse ja kultuuri alalt.⁹⁷ Kokku võõrustas välisministeeriumi informatsioonibüroo 1927/1928. aastal 63 välisajakirjanikku.⁹⁸ Aasta hiljem aga võõrustati juba ligi 126 välisajakirjanikku, kellest 64-le tagati raudtee priipiletid.⁹⁹ 1929/1930. aastal võeti vastu 70 välisajakirjanikku.¹⁰⁰ Seega 1924. aasta 1. detsembri sündmused tõid fookusesse välisajakirjanikud, kelle rolli ja mõju Eesti välispropagandale oli informatsioonibüroo eelnevalt alahinnanud.

⁹⁴ RA, ERA.957.1.424, l. 2-4: Aruanne 1926. aastal välismaa ajakirjanikel antud priipiletite kogusest.

⁹⁵ RA, ERA. 957.8.1054. l. 9-10: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1928/1929. a tegevusaruanne.

⁹⁶ RA, ERA.957.1.560, l. 2-8: Välisajakirjanikele jagatud tunnistused 1928. aastal.

⁹⁷ RA, ERA.957.1.252, l. 20-21: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1924/1925. aasta tegevusaruanne.

⁹⁸ RA, ERA.957.8.986, l. 8: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1927/1928. a tegevusaruanne.

⁹⁹ RA, ERA. 957.8.1054. l. 9-10: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1928/1929. a tegevusaruanne.

¹⁰⁰ RA, ERA.957.8.1099, l. 6-7: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1929/1930. a tegevusaruanne.

Jätkuvalt oli välisministeeriumi informatsioonibüroo ülesanne välisajakirjandusega tutvumine ja selle refereerimine. Tähtsamatest või Eesti jaoks välispoliitiliselt huvipakkumatest küsimustest tehti kirjalikke kokkuvõtteid valitsusele, Riigikogu väliskomisjonile kui ka Eesti saadikutele välismaal. Osaliselt ETA kaudu edastati kokkuvõtteid ning nädalavaateid ka eesti ajakirjandusele avaldamiseks. 1928/1929. aastal ilmus välisajakirjanduse nädalaülevaateid eesti ajakirjanduses aasta jooksul 50 korral ligi 200 leheküljel.¹⁰¹ 1927/1928. aastal jälgiti 42 välisajalehte, viite nädalalehte ja kaheksat kuukirja.¹⁰² 1929/1930. aastatel jälgiti aga 50 välisajalehte ning ligi 30 ajakirja.¹⁰³ Samas vähenes välisesinduste poolt koostatud salajaste poliitiliste ülevaadet sissevool büroosse. Informatsioonibüroo ülesandeks jäi vaid välismeedia seiramine. Büroo kohustus oli aga omapoolt varustada saatkondi vajadusel nii Eesti ajakirjandusega kui ka igapäevaste informatsioonimaterjalidega. Seejuures olid näiteks kõik Riigi Teataja numbrid tasuta välisministeeriumi enda eelarvest mitte esinduste omadest.¹⁰⁴

Kõige suurem informatsioonibüroo panus välispropaganda edendamisesse oli aga propagandamaterjalide väljaandmine. Propagandamaterjalide üleüldise olemuse kirjeldamisel pakub väärtuslikku informatsiooni tollaegsetest hinnangutest ja vajadustest Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsuli Rudolf Möllerson'i kirjavahetus välisministeeriumi informatsioonibürooga 1927. aastal. R. Möllersoni hinnangul olid Eesti välispropagandaks mõeldud materjalid endiselt liialt ajaloolise suunitlusega. Kuigi esimestel iseseisvusaastatel oli tähtis tõepoolest ajaloolise suunitlusega propagandamaterjalide koostamine ja levitamine, et õigustada omariiklust, siis 1920. aastate keskel asendus see vajadusega propaganda järele, mis oleks kajastanud just iseseisvusaastate edusamme ja suunatud tuleviku ja oleviku arenguvõimaluste ja sihtide eksponeerimisele.¹⁰⁵ Näiteks on R. Möllerson kritiseerinud propagandamaterjalina mõeldud brošüüri „Estonia Past and Present“ järgnevalt: „Nimelt on brošüüris liialt sagedasti kas meie lähedust Venega ehk aga jälle meie enne iseseisvuse aegsete olude ärarippuvast Venest alla kriipsutatud, mis meie iseseisvuse kümnendas aastast üleliigsena, ja kohaliku propaganda seisukohast vaadatuna, ebasoovitavana paistab“.¹⁰⁶ R. Möllersoni arvates oli tarvilik koostada teos, mis ei oleks keskendunud niivõrd „riikliku

¹⁰¹ RA, ERA.957.8.1054, l. 9-10: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1928/1929. a tegevusaruanne.

¹⁰² RA, ERA.957.8.986, l. 8: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1927/1928. a tegevusaruanne.

¹⁰³ RA, ERA.957.8.1099, l. 6-7: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1929/1930. a tegevusaruanne.

¹⁰⁴ RA, ERA.957.8.677: Välisministeerium Pariisi Eesti saatkonnale Riigi Teataja tellimuse asjus, 10.10.1923.

¹⁰⁵ RA, ERA.957.1.537, l. 1-4: Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllersoni salajane kiri välisministeeriumile, 10.02.1927.

¹⁰⁶ RA, ERA.957.1.537, l. 33-35: Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllersoni salajane kiri välisministeeriumile, 09.12.1927.

eksistentsi vabandamisele“ kuivõrd viimase kaheksa aasta töö ja saavutuste kokkuvõtmisele ja nende tutvustamisele ingliskeelsetele lugejatele. Taolise raamatu väljaandmine oleks olnud saatkonna arvates kokkuvõttes tõhusam ja odavam kui juhuslike brošüüride ja erinumbrite korrapäratu väljaandmine.¹⁰⁷ Kuigi eelnevalt sai välja toodud, et järk-järgult toimus juba 1923.-1924. aastal propagandamaterjalide sisu osas nihe ajalooliselt suunitluselt päevakajalisemale, ei olnud muutus välisesindajate silmis piisav olnud.

Senist propagandamaterjali on ebapraktilisuse seisukohast kritiseerinud ka Leningradi Eesti peakonsulaadi esindus, kelle arvates reisibrošüür „Eesti ravitus-ja suvituskohad“ sisaldas tarviliku informatsiooni asemel hoopiski luulet ja halvakvaliteedilisi päevapilte.¹⁰⁸ Puuduliku ja vähese majanduslase propagandamaterjali üle on kurtnud Eesti konsul Rotterdamis, kelle arvates olid Hollandi ja Eesti majanduslikud suhted niivõrd nõrgad, et need ei väärinud isegi nimetamist. Eesti majandust ja selle turu stabiilisust oli vaja propageerida, et tihedamaid kaubandussidemeid sisse seada. Ühena mitmest probleemist tõi konsul välja propagandamaterjalide puudumise või nende nõrkuse. Välisministeeriumi ja kaubandus-tööstusministeeriumi poolt saadeti konsulaati vaid statistilisi andmeid, mida aga ilma laiendatud analüüsita või ajakirjanduslike tekstideta oli väga raske pakkuda Hollandi ajakirjandusele.¹⁰⁹

Üks peamised probleeme, miks propagandamaterjalid ei vastanud välisriikide avalikkuse huvidele ja seeläbi ei arendanud ka Eesti huve, oli informatsioonibüroo teadmatus välisriikide olude kohta. Nagu eelnevalt kirjeldatud, tõi G. Meri oma ettepanekutes propaganda koostamise osas välja, et lõpetada tuli saatkondade *de facto* iseseisvus ning asutada keskne propagandaasutus, mis sise- ja välispropagandat ellu viiks. Kuid isegi G. Meri nimetamisega välisministeeriumi informatsioonibüroo juhiks jäi saatkondadel kanda väga suur roll välispropaganda ellu viimisel. Informatsioonibüroo jaoks olid 1920. aastatel puudulike kommunikatsioonivahendite ja nende aeglase kiiruse tõttu saatkonnad asendamatud informatsiooniallikad välispropaganda kujundamisel. Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllerson on lausa kutsunud välisministeeriumit konsulteerima saatkondadega propagandamaterjalide koostamises asjus, sest viimased olid kõige rohkem kursis kohalike

¹⁰⁷ RA, ERA.957.1.537, l. 1-4: Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllersoni sajalane kiri välisministeeriumile, 10.02.1927.

¹⁰⁸ RA, ERA.957.1.424, l. 66-68: Leningradi Eesti peakonsulaat välisministeeriumile, 20.01.1926.

¹⁰⁹ RA, ERA.957.8.905, l. 18-21: Rotterdami konsulaadi 01.01-30.06.1926 tegevusaruanne.

oludega ja teadsid, millist informatsiooni oli konkreetses kontekstis vaja.¹¹⁰ Ka enamus otsesest vastupropagandast välisajakirjanduses kirjutu vastu tehti saatkondade initsiatiivil. Välisministeeriumi informatsioonibürood teavitati üldjuhul alles siis, kui toimunu kohta edastati ülevaadet. Näiteks on Berliini Eesti saatkond kirjeldanud lugu, kuidas saksa ajakirjanduses kirjeldati Venemaa ässitava hoiaku ja sekkumise mõju Balti riikide koostöö ja ühtsuse vastupidavusele. Vastulause öeldu suhtes koostati ühiselt koos Läti ja Leedu saatkondadega välisministeeriumi informatsioonibürooga nõu pidamata.¹¹¹ Taoline toimimisahel oli tingitud osalt seetõttu, et saatkondadel oli võimalik reageerida toimunule kordades kiiremini võrreldes välisministeeriumi informatsioonibürooga. Nõupidamine ja arutamine bürooga oleks vaid vastupropaganda elluviimist edasi lükanud ning lõppkokkuvõttes selle mõju kärpinud. Seega jäi saatkondade roll olenemata välisministeeriumi informatsioonibüroo ülesannete laienemisest endiselt oluliseks.

Kuigi välispropagandaga seonduv oli eelnevalt olnud suuresti välisesinduste tegevusalas, tunnistasid siiski ka viimased, et välispropaganda korraldus oleks pidanud olema efektiivsem, järjepidevam ja koordineeritum. Näiteks on Londoni Eesti saatkond rõhutanud vajadust tugevama majanduspropaganda järele, mis oleks aidanud rohkem väliskapitali Eestisse meelitada, „vaid puudulik välispropaganda takistas rakendamast potentsiaali, mis Eesti toodetele oleks Suurbritannia turul olnud“.¹¹² Tööjõupuuduse tõttu oli aga konsulaarosakonna prioriteediks olnud pigem Briti avalikkuse teadlikkuse suurendamine Eesti olude kohta kui Eesti avalikkuse teavitamine Briti olude suhtes. Lisaks inimressursside nappuse kui ka rahalise piiratuse tõttu ei olnud võimalik paraku kõiki Eesti majanduslikke ja poliitilisi huvisid saatkonnal rakendada. Ühe lahendusena toodigi välja, et Eestist oleks tulnud saata rohkem valmiskujul materjale, mida oleks saanud ajakirjandusega jagada.¹¹³

Vahekord saatkondade ja välisministeeriumi informatsioonibüroo vahel propagandamaterjalide koostamise asjus jäi seega küllaltki lahtiseks ja segaseks. Ühelt poolt oli saatkondadel teatavad kogemused ja eelised propagandamaterjalide koostamiseks olemas. Samas näitasid 1924. aasta 1. detsembri sündmused, et propagandamaterjalide väljaandmine

¹¹⁰ RA, ERA.957.1.537, l. 33-35: Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllersoni salajane kiri välisministeeriumile, 09.12.1927.

¹¹¹ RA, ERA.957.1.312, l. 42: Berliini Eesti saatkonna kirjavahetus välisministeeriumi informatsioonibürooga, 25.06.1926.

¹¹² RA, ERA.48.1.17, l. 16,18: Londoni Eesti saatkonna I sekretäri R. Möllersoni kirjavahetus välisministri abi K. Tofer'iga, 20.02.1925.

¹¹³ RA, ERA.48.1.15, l. 85-87: Londoni Eesti saatkonna 1924. aasta aruanne.

oleks pidanud tulenema keskasutusest, kelle võimsuses oleks olnud mahukamalt ja koordineeritumalt välja anda teoseid. Veelgi enam ähmastus propagandamaterjalide väljaandmisega seonduv portfelli ministri ametikoha sisseseadmise järel 1924. aasta detsembris (portfelli ministri välispropagandaga seonduvatest tööülesannetest lähemalt allpool). Portfelli ministri ametiperioodil vähenes küll saatkondade roll propagandamaterjalide koostamisel, kuid ei selginenud vahekord informatsioonibürooga propagandamaterjalide koostamise asjus.

Nimelt informatsioonibüroo ja portfelli ministri tööülesanded hakkasid üksteisega kattuma, sest töökorraldus välispropaganda korraldamises ei olnud ametlikult jagatud ega ühtlustatud ametiasutuste vahel. Portfelli minister on küll tõdenud, et kirjavahetus välisministeeriumiga propaganda asjus oli vajalik just seetõttu, et „kummagi ametkonna piire õiges asendis hoida“, aga reaalsuses esines sellele vaatamata üksteise töö dubleerimist.¹¹⁴ Näiteks piimandustööstusest on 1925. aastal saatnud erinevaid ülevaateid välisesindustele mõlemad asutused. Seejuures ei võtnud välisministeeriumi informatsioonibüroo vaevaks uurida portfelli ministrilt varasemate materjalide olemasolu, vaid varustas Berliini Eesti saatkonda omalt poolt kogutud statistiliste ja pildiliste andmetega. Varemalt oli aga sama informatsiooni kogunud teistele välisesindustele just nimelt portfelli minister.¹¹⁵ Segadus propagandamaterjalide koostamisel 1925. aastal oli ühelt poolt põhjustatud sellest, et tööülesanded ning täpsed suunised välispropaganda alal ei olnud kindlaks määratud, teisalt aga seetõttu, et saatkondadel puudus täpne arusaam, kelle poole pöörduda informatsioonimaterjalide saamise asjus. Arhiividokumendid annavad alust väita, et portfelli minister ja välisministeeriumi informatsioonibüroo küll püüdsid propagandamaterjalide koostamist koordineerida, kuid alati see ei õnnestunud.

Kuid siiski on ka vastupidiseid näiteid, kuidas portfelli minister ja informatsioonibüroo aitasid üksteist vastastikku välispropaganda korraldamises. Näiteks on Prantsusmaale saadetud artikli „Kirjandusline tänapäev Eestis“ koostamise asjus vahetatud kirju portfelli minister K. Asti ja välisministeeriumi vahel.¹¹⁶ Samuti oli portfelli minister abiks informatsioonibüroo varustamisel propagandamaterjalidega. Välisministeeriumi informatsioonibüroo juhatajale on

¹¹⁴ RA, ERA.48.1.11, l. 4-5: Portfelli ministri seletuskiri rahaministeeriumi eelarve komisjonile eelarve asjus, 05.08.1925.

¹¹⁵ RA, ERA.957.1.312, l. 56: Berliini Eesti saatkonna kirjavahetus välisministeeriumi informatsioonibürooga, 24.11.1925.

¹¹⁶ RA, ERA.48.1.13, l. 15: Portfelli ministri asjadevalitseja välisministri sekretärile, 02.07.1925.

portfellita ministri asjadevalitseja Aleksander Rebasov läkitanud artikli „Vähemusrahvaste küsimus Eestis“. Samuti loetles A. Rebasov üles ka teised portfellita ministri kantselei valduses olnud artiklid, mida oldi nõus informatsioonibürooga jagama. Nendes hulgas olid Hanno Kompuse koostatud „Eesti kunst“, Bernhard Linde „Eesti teater“ ning lisaks ka riigikorralduslik ülevaade „Poliitilised erakonnad Eestis“.¹¹⁷ Välisministeerium on ka lausa otse palunud teatud ülevaadete koostamist portfellita ministrilt. Näiteks Eesti ametiühingute liikumiste kohta andis portfellita minister büroole kirjaliku ajaloolise ülevaate ühingute liikumisest ja organiseerumisest Eestis.¹¹⁸ Kuigi portfellita ministri ja välisministeeriumi informatsioonibüroo tööülesanded ei olnud täpselt piiritletud ning kohati võisid ka dubleerida üksteist, oli mõlema asutuse tegevus 1925. aastal siiski osaliselt üksteist täiendav. Lisaks mõjutas portfellita ministri tegevuspraktika välisministeeriumi informatsioonibüroo tegevust ka tulevikus.

Nimelt portfellita ministri ametikoha kaotamise järel 1925. aasta detsembris kandusid enamik tööülesandeid propagandamaterjalide koostamise alal välisministeeriumi informatsioonibüroole. Kuna 1925. aastal toimus märgatav tõus propagandamaterjalide väljaandmises, ei saanud portfellita ministri ametikoha kaotamise järel vähem materjale välja anda. Sellest tulenevalt kasvas märkimisväärselt informatsioonibüroo koostatud propagandamaterjalide hulk võrreldes 1926. aastale eelnenud ajaga. 1927/1928. aastal anti informatsioonibüroo suuremal või väiksemal toetusel välja seitse propagandaalast eriväljaannet kogutiraažiga 25 000. Kaubandus-Tööstuskoja kaasabil anti välja ka kaks korda kuus ilmunud majandusbülletääni.¹¹⁹ 1928/1929. aasta informatsioonibüroo tegevusaruandest ilmneb, et informatsioonibüroo juhataja poolt sisuliselt ja büroo eelarvest rahaliselt toetati „Year book 1929“ välja andmist. Kuna teos osutus niivõrd mahukaks, otsustati edaspidi teost välja anda iga viie aasta tagant nime all „Estonian handbook“. Üldjoontes kujunes aga 1928. aasta erandlikuks, sest suur osa välispropagandast oli keskendud IX Eesti üldlaulupeo propageerimisele mitte propagandamaterjalide koostamisele.¹²⁰ Eriti täpse ülevaate välisministeeriumi informatsioonibüroo koostatud propagandamaterjalide kohta annab 1929/1930. aasta tegevusaruanne. Büroo enda algatusel ja kuludel ilmusid sel perioodil kaks

¹¹⁷ RA, ERA.48.1.13, l. 22: Portfellita ministri asjadevalitseja välisministeeriumi informatsioonibüroo juhatajale, 01.08.1925.

¹¹⁸ RA, ERA.48.1.17, l. 1-2: Portfellita ministri salajane kiri välisministeeriumi informatsiooni osakonnale tööliikumise ja ametiühingute kohta Eestis, 22.01.1925.

¹¹⁹ RA, ERA.957.8.986, l. 8: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1927/1928. a tegevusaruanne.

¹²⁰ RA, ERA. 957.8.1054. l. 9-10: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1928/1929. a tegevusaruanne.

teost, E. Madissoni „Die nationalen Minderheiten“ ning esperantokeelne brošüür „Estonio“. Lisaks ilmus büroo juhataja kaastoimetusel 1929. aasta sügisel luksusväljaanne „Eesti ja Rootsi 1929“, seejuures ei olnud aga märgitud, miks väljaannet peeti erilisemaks ja luksuslikumaks teistest väljaannetest. Ilmumisel oli sel hetkel ka ligi 320-leheküljeline saksakeelne entsüklopeedia A. Pulleritsa toimetamisel kui ka reisikirjaniku H. Spaulli monograafiline teos „Peeps into Estonia“. Koostamisel oli lisaks ka G. Meri poolt toimetatud ja inglise keelde tõlgitud „Eesti ajalooliste dokumentide kogu“ kui ka lühendatud kujul H. Kruusi „Eesti ajalugu“ võõrkeelsetes tõlgetes. Siinkohal jäävad nimetamata mitukümmend ülejäänud informatsioonibüroo osaliselt või täielikult koostatud teost, mis samuti vääricks tutvustamist ja käsitlemist välispropaganda seisukohalt.¹²¹

Samas ei vastutanud informatsioonibüroo täielikult kogu välissuhtluses toimuva informatsioonivahetuse ja propaganda eest. Näiteks majandusliku ja kaubandusliku informatsiooni edastamise ja kogumise eest vastutas 1920. aastate teisel poolel konsulaar-kaubandusline laud, kelle vastutada oli Eesti kaubanduse, tööstuse, viljasaagi ja muude majanduslike valdkondade kohta informatsiooni ja propagandamaterjalide saatmine vastavatele asutustele. Välisesinduste poolt saadetud poliitiline informatsioon ja teave väliseesti kogukondade kohta kuulus aga vastava poliitilise büroo töövaldkonda, mitte aga enam informatsioonibüroo alla nagu 1920. aasta alguses.¹²²

Samuti näitasid välispropaganda materjalide koostamisel omapoolset initsiatiivi ka kolmandad asutused ilma saatkondadest või välisministeeriumi informatsioonibüroost tulnud järelepärimisteta. Näiteks on Eesti Raudteevalitsus saanud välisministeeriumi informatsioonibüroole 100 brošüüri „Võrdlevad andmed Eesti raudteede tegevusest möödaläinud aja jooksul (1919-1924)“ jagamiseks Eesti välisesindustele propaganda eesmärkidel.¹²³ Omaette grupi moodustasid estofiilid, kes andsid märkimisväärse panuse Eesti esindamiseks ja tutvustamiseks välismaal. Nende teenete eest autasustati neid Eesti Valitsuse nimel ka aumärkidega. Näiteks välisministeeriumi informatsioonibüroo ja Stockholmi Eesti saatkonna ettepanekul anti 24. veebruaril 1928. aastal Rootsi kirjastajale Erik Åkerlund'ile Eesti Punase Risti mälestusmärgi II järgu I aste teenete eest Eesti tutvustamisel Rootsis. Nimelt

¹²¹ RA, ERA.957.8.1099, l. 6-7: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1929/1930. a tegevusaruanne.

¹²² RA, ERA.957.6.492, l. 36: Välisministeeriumi asjaajamiskord ja struktuur 1926. aastal.

¹²³ RA, ERA.957.1.208, l. 47, 56: Riigi Raudteevalitsuse ülema kiri välisministeeriumi informatsioonibüroole, 02.04.1925.

andis E. Åkerlund oma kuludega välja Eestit tutvustava rootsikeelse koguteose, kogupikkusega 250 lehekülge, millest 50 oli illustreeritud asjakohase pildimaterjaliga.¹²⁴

Kuigi üleüldiselt propagandamaterjalide koostamine tihenes ja materjalide sisu laiendati propageeritavate valdkondade ja teemade osas, ei oldud kuigi uuendusmeelsed uute propagandavahendite kasutamisele võtmisega. Tungivat vajadust filmimaterjali kui propagandavahendi järele avaldasid paljud saatkonnad, kuid palved jäi vahendite ja aja puuduse tõttu välisministeeriumi informatsioonibüroo poolt mitmeid aastaid tihti rahuldamata. Kuigi propagandafilm oli, nagu eelnevalt mainitud, 1924. aastal juba valminud, oli terav puudus värsketest kaadritest, mis oleksid eksponeerinud Eesti hetkeolukorda. 1929/1930. aasta informatsioonibüroo tegevusaruandest ilmneb aga, et ka filmile kui tõhusale propagandavahendile hakati aina rohkem tähelepanu pöörama. 1929. aastal oli Theodor Lutsu koostamisel valmimas 1500 meetri pikkune informatsioonibüroo stsenaariumil põhinev negatiivfilm.¹²⁵

Kirjavahetusest Eesti välisesinduste ja välisministeeriumi informatsioonibüroo vahel saab välja tuua ka põhjendused, miks peeti välispropaganda tõhustamist või suurendamist konkreetsetel ajahetkedel või perioodidel vajalikuks. Näiteks kultuuripoliitilist välispropagandat peeti vajalikuks edendada laulupidude toimumise ajal. Lisaraha (6000 franki) on palunud vabariigi aastapäeva tähistamiseks 1928. aastal Pariisi Eesti saatkond, kes nägi aastapäeva pidustuste korraldamist hea vahendina 1928. aastal suvel toimunud IX Eesti üldlaulupeo propageerimiseks ja väliskülaliste kohale meelitamiseks.¹²⁶ IX Eesti üldlaulupeole kutsuti saatkondade ja otsekontaktide kaudu umbes 70 välisajakirjanikku 20 välisriigist. Kohale saabus 49 ajakirjanikku 17 riigist. Lisaks laulupeo külastamisele viidi ajakirjanikud Eesti tutvustusreisile Kohtlasse, Narva, Tartu, Pärnu ning üheks päevaks ka maale. Hinnanguliselt ilmus ajakirjanduslikku materjali toimunu kohta ligi 460 000 real ja ühes raamatus.¹²⁷

Välispropaganda eesmärkide täitmiseks kasutati ära ka Eesti Vabariigi aastapäevade tähistamisi, eriti märkimisväärselt aga 1928. aastat, mil tähistati 10. iseseisvusaastapäeva. Selle

¹²⁴ RA, ERA.957.1.537, l. 40: Välisministeeriumi Punase Risti Peavalitsusele Åkerlundi aumärgi asjus, 30.12.1927.

¹²⁵ RA, ERA.957.8.1099, l. 6-7: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1929/1930. a tegevusaruanne.

¹²⁶ RA, ERA.957.1.537, l. 44-47: Pariisi Eesti saatkonna salajane kiri välisministeeriumile, 05.01.1928.

¹²⁷ RA, ERA. 957.8.1054, l. 9-10: Välisministeeriumi informatsioonibüroo 1928/1929. a tegevusaruanne.

tarbeks palus Londoni Eesti saatkond saata ajakirjandusele jagamiseks mõeldud ülevaateid kümne aasta poliitilistest ja majanduslikest saavutustest Eestis.¹²⁸ Vabariigi 10. aastapäeva tähistamiseks saatis välisministeeriumi informatsioonibüroo välisajakirjandusele laiali levitamiseks järgnevad artiklid: „Ajalooline ülevaade 1919-1928“, „Kabinetid ja erakonnad 1916-1928“, Eesti põllumajandus“, „Maareform 1919-1927“, „Eesti tööstus“, „Väliskaubandus 1919-1927“, „Eesti rahaasjandus“, „Eesti maksubilanss“, „Põlevkivitööstus 1926-1927“, „Eesti tollipoliitika 1919-1927“, „Eesti kaubalepingud välisriikidega“, „Eesti haridusolud iseseisvusajal“, „Eesti kultuuriareng iseseisvusajal“.¹²⁹ Samuti paluti teha välisriikides levitamiseks iseseisvuspäeva tähistamisest Eestis filmikaadreid võõrkeelsete pealkirjadega. Loomulikult suurenesid iseseisvuspäeva tähistamise tõttu saatkondade kulutused, mistõttu nii mitmedki saatkonnad oli sunnitud välisministeeriumilt küsima lisarahastust. Londoni Eesti saatkond palus näiteks 1928. aastal lisaraha iseseisvuspäeva puhul korraldamaks sündmust, mis oleks oma olemuselt olnud rohkem meelelahutuslikum ja selle läbi ka suuremat ajakirjanduslikku huvi tekitanud.¹³⁰ Siiski ilmneb taaskord, et pidupäeva korraldamine jäi vägagi palju saatkondade endi otsustada ning otseseid suuniseid ja käske välisministeeriumist peale saadetavatele ajakirjandusmaterjalidele ei tulnud. Eesti Vabariigi aastapäeva tähistati välismaal peamiselt raadiojaamades Eesti muusikapalade mängimisega, kõnede esinemisega nii raadios kui ka loengutel, ning välisajakirjanduses teemakohaste artiklite avaldamisega.

Vajadus välispropaganda järele olenes lisaks Eesti sisepoliitilistele olukorrale veel ka Euroopa välispoliitilistest sündmustest. Näiteks kirjutas Londoni Eesti saadik O. Kallas 1927. aasta märtsis, et teravnenud Suurbritannia ja Nõukogude Liidu suhete taustal, mis päädisid lausa diplomaatiliste sidemete katkemisega, oli suurenenud ühtlasi huvi Ida-Euroopa ja Balti küsimuse vastu. Kasutamaks ära head võimalust nii aktiivsemalt välispropagandat edendada kui ka suurenenud vajadust aktiivsemalt läbi töötada nii poliitilist kui ka majanduslikku teemaalast ajakirjandust, sundis saadikut propaganda teostamiseks küsima lisaraha välisministeeriumilt.¹³¹ Vajadus propaganda järele suurenes ka ajal, mil Rahvasteliit 1927.

¹²⁸ RA, ERA.957.1.537, l. 44-47: Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllersoni salajane kiri välisministeeriumile, dateerimata.

¹²⁹ RA, ERA.957.1.537, l. 54: Välisministeeriumi informatsioonibüroo juhataja G. Meri salajane kiri kõikidele saatkondadele, 13.01.1928.

¹³⁰ RA, ERA.957.1.537, l. 41-43: Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllersoni salajane kiri välisministeeriumile, dateerimata.

¹³¹ RA, ERA.957.1.537, l. 5: Londoni Eesti saadiku O. Kallase kiri välisministrile. 09.03.1927.

aastal andis laenu Eestile. Propaganda vajadust nimetatud olukorras põhjendas Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllerson järgnevalt:

„Peaksime juhust ära kasutama, et ka laiemale publikule, kelle hulgast meie loodame meie laenupaberitele ostjad leida, ära seletada, et meie mitte, nagu siin laialt arvatakse, „poliitikute“ poolt kurikuulsa Versailles'i lepingu läbi kunstlikult Venemaa küljest ära lõigatud põlise Venemaa ribakene ei ole, obskuurse mineviku ja veel küsitavama tulevikuga, vaid elujõuline rahvusvaheline üksus oleme, kellel mitte ainult see teenus ei ole, et ta ennast enamluse kiuste on suutnud alles hoida, vaid ka et temal suured ajaloolised teened on kogu Lääne-Euroopa ees, et tema riiklik poliitika mitte ainult huviväärt, vaid mõnes asjas eeskujulik olla võiks (näiteks Tolliunioon leping Lätiga, finantspoliitika, võlgade tasumine, vähemuste õigused jne).“¹³²

Eelarveliselt ei ole olemas küll ülevaadet informatsioonibüroo kohta, küll aga saatkondade kohta. Propaganda ja informatsiooni kuludeks määrati näiteks 1926. aastal Moskvasse 420 000, Londoni 250 000, Pariisi 120 000, Berliini 130 000 ja Riiga 130 000 marka.¹³³ Lähtudes aga välisministeeriumi fondis leiduvatest välispropagandat puudutavatest dokumentidest, ei saa väita, et Moskvasse oleks suunatud märkimisväärselt rohkem välispropagandat kui teistesse Euroopa riikidesse. Sellest tulenevalt võib aga eeldada, et Moskvasse mõeldud informatsiooni ja propaganda rahad olid eelkõige eraldatud Eestile olulise informatsiooni kogumiseks kuivõrd ulatusliku välispropaganda teostamiseks. Tugevat orientatsiooni välispropaganda teostamisel 1920. aastatel välja ei kujunenud. Kuigi välispropagandat ei suunatud Nõukogude Liidule vaid Euroopa demokraatlikele riikidele, siis ei kujunenud välja konkreetset kava ja eesmärke riigiti välispropaganda teostamiseks. Eelkõige sõltus välispropaganda teostamine 1920. aastate teisel poolel endiselt välisesinduste omapoolsest aktiivsusest ja võimalustest.

¹³² RA, ERA.957.1.537, l. 1-4: Londoni Eesti saatkonna nõunik-peakonsul R. Möllersoni sajalane kiri välisministeeriumile, 10.02.1927.

¹³³ RA, ERA.957.6.442, l. 117-119, 153, 159: Välisministeeriumi administratiivosakonna juhataja salajane kiri kõikidele välisesindajatele, 08.-09.01.1926.

3. Portfellita minister

3.1. Portfellita ministri ametikoha loomine

Portfellita ministri ametikoha loomist 16. detsembril 1924. aastal ametisse astunud Jüri Jaaksoni valitsuskabinetis võib käsitleda kui valitsuse otsest reageeringut 1. detsembri sündmustele. Kuna 1. detsembri sündmused tõid välja puudused senises propagandatöös, sai just portfellita ministri üleüldiseks tööülesandeks propaganda ja informatsiooniga seonduv. Samas jäid portfellita ministri konkreetsed tööülesanded avalikkusele segaseks ning tekitasid teatavates ringkondades (Tööerakonna häälekandjas Vaba Maa) lausa pahameelt.¹³⁴ Pahameelt tekitas nimelt avalikkuses toetust kogunud arvamus, et ametnike arv ei tohiks riigi väiksuse tõttu olla liialt suur ning riiki kurnav.¹³⁵ Kuid leidis ka poolehoidjaid ajakirjanduses, kes nägid siseriikliku propaganda tõhusama edendamise ja välisriikides Eesti kui noore riigi tutvustamise tarvis ministrikoha loomise vajalikkust.¹³⁶ Seega ajakirjanduse reaktsioon taolise suunitlusega ministrikoha loomisel aitab paremini mõista osalt ka seda, millist rolli propaganda varasemalt olid Eesti siseriiklikus ja välisriiklikus poliitikas omanud. Senise puuduliku propaganda korralduse ja rolli tõttu ei osatud osalt hinnata ametikoha vajalikkust, samas esile kerkinud probleemid nagu 1. detsembri riigipöördekatse tõid teravamalt päevakorda tõhusama propaganda loomise tähtsuse.

Portfellita ministri kantselei koosnes vaid kahest inimesest.¹³⁷ Portfellita ministriks nimetati 1886. aastal sündinud kirjanik, ajakirjanik, maailmarändur ja sotsiaaldemokraat Karl Ast. Oma poliitilise karjääri jooksul oli K. Ast enne portfellita ministriks nimetamist olnud nii Maapäeva liige kui ka selle sekretär ning Asutava Kogu ja I ning II Riigikogu liige.¹³⁸ Täitevvõimu tasandil oli K. Ast varasemalt olnud vaid Ajutise Valitsuse töö- ja hoolekandeministri kohusetäitja.¹³⁹ Eraldi ministeeriumi mitteloost põhjendati eelkõige sellega, et ministrit nähti töötamas koos riigivanemaga.¹⁴⁰ Fondi 48 dokumentidest ilmneb, et portfellita ministri kantselei asus Toompea lossis. Portfellita ministri ainsa abina töötas portfellita ministri

¹³⁴ Waba maa, nr 293, 18. detsember 1924, lk 6.

¹³⁵ Medijainen, *Saadiku saatust: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*, 39.

¹³⁶ Päevaleht, nr 343, 18. detsember 1924, lk 1.

¹³⁷ RA, ERA.48.1.14, l. 137: Portfellita ministri asjadevalitseja Londoni Eesti saatkonnale, 10.09.1925.

¹³⁸ *Brendekenist Peeglini: Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689-1940*, toim. Roosmari Kurvits ja Anu Pallas (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2014), 7.

¹³⁹ RA, ERA.957.8.1636, l. 2: Karl Ast'i teenistuskiri välisministeeriumis, peetud 1.07.1939-10.08.1940; RA, ERA.957.8.1636, l. 3: Käsk nr.3721, 25.03.1939.

¹⁴⁰ Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 14.

asjadevalitseja. Portfellita minister K. Asti 2. jaanuari 1925. aasta käskkirjaga määrati sellesse ametisse Postimehe toimetuse liige Aleksander Rebassov. Palgaks määrati 18 000 marka kuus.¹⁴¹ 1890. aastal sündinud A. Rebassovi oli eelnevalt tegutsenud õpetajana Tallinnas ning Harjumaal, kuid ka ajakirjanikuna Sotsiaaldemokraadi, Tuleviku, Päevalehe ja Postimehe toimetustes. Kolleegid kirjeldasid teda „vaikse ja tagasihoidliku töömehena“.¹⁴²

Portfellita ministri tööülesannete osas tõi rohkem selgust 1924. aastal 21. detsembril päevalehtedes ilmunud artikkel, milles selgitati riigivanema Jüri Jaaksoni antud ülesandeid portfellita ministritele: „sise- ja välispropaganda elluviimine ning kontakti pidamine Riigikogu, omavalitsusasutustega ja seltskondadega“.¹⁴³ Portfellita ministri üheks tööülesandeks oli olla vahelüli Riigikogu ja valitsuse vahel. Töö eeldas nii Riigikogu informeerimist valitsuse seisukohtadest kui ka vastupidist. Ministeeriumitega tihedama koostöö vajalikkust on minister K. Ast põhjendanud järgnevalt: „Sagedasti on juhtumisi olnud, et Vabariigi Valitsuse liikmete kavatsused ja otsused sattuvad ajakirjanduse veergudel moonutatud kujul ehk valesti tõlgendatult. Et seda ära hoida ja avalikku arvamust õigesti valgustada Valitsuse ja tema üksikute liikmete kavatsustest ning sammudest, palun Teid, Härra Minister, korraldada, et kõikidest ettepanekutest (seaduseelnõud, määrused, korraldused), mis Teie esitate Vabariigi Valitsusele, saadetak minule üks eksemplar“.¹⁴⁴ Kiri oli adresseeritud kõikidele toleagegetele ministritele.¹⁴⁴ K. Asti ülesanne seada sisse suhted omavalitsustega oli eelkõige ajendatud aga eesmärgist suurendada riiklikku kontrolli maapiirkondades, kus kommunistlikul parteil oli olnud 1920. aastatel küllaltki suur edu. Sellega seonduvalt oli siseriikliku propaganda eesmärk ärgitada ühtse rahvustunde teket.¹⁴⁵ Siinse töö käsitlemise raames on aga kõige olulisem analüüsida portfellita ministri tööülesandeid ja eesmärke välispropaganda raames, millele on pühendatud järgmine alapeatükk.

¹⁴¹ RA, ERA.48.1.9, l. 1: Portfellita minister K. Ast'i käsukiri nr 1, 02.01.1925.

¹⁴² Päevaleht, nr 134, 22. mai 1940, lk 7.

¹⁴³ Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 14.

¹⁴⁴ RA, ERA.48.1.2, l. 1: Portfellita ministri ärakiri valitsuse ministritele, 08.01.1925.

¹⁴⁵ Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 32.

3.2. Portfellita ministri kantselei välispropaganda aastal 1925

Portfellita ministri ülevaadet tema tööülesannetest ja saavutustest kirjeldavad nii ajalehtedes ilmunud ministri kõnevõttud vastaval teemal kui ka näiteks ministri seletuskiri eelarve suurendamise vajalikkusest 1926. aastaks. 31. augustil 1925. aastal rahaministeeriumi eelarve komisjonile edastatud vastavas seletuskirjas annab portfellita minister ülevaate tehtule sise- ja välispropaganda alal. Ülevaates ilmneb, et välispropagandat edendati nii kirjas kui pildis, keskendudes eelkõige eksporditööstuse, kaubanduse ja vaimuelu (rahvaharidus, kirjandus, jne) propageerimisele. Sellele lisaks jagati informatsiooni ka üksikute poliitiliste küsimuste ja päevasündmuste kohta. Artikleid ja päevapilte avaldati peamiselt naaberriikides, Skandinaavias ja ka Öhtu-Euroopa väljaannetes. Artikleid telliti vastavate Eesti erialateadlastelt, mida omakorda lasti tõlkida vajaminevatesse võõrkeeltesse. Välispropaganda korraldamisel kulusid ministri esimesed kuud peaaesjalikult välissidemete loomisele, mistõttu propaganda tulemuslikkust oli võimalik näha alles viimastel kuudel.¹⁴⁶

Nõnda nagu kujunesid välisministeeriumi informatsioonibüroo põhiliseks välispropaganda korraldamise ja teostamise partneriteks Eesti välisesindused, olid ka portfellita ministri jaoks välisesindused asendamatuks partneriteks. Just välisesinduste suuniste ja palvete alusel kujunesid välja portfellita minister konkreetsed tööülesanded. Seetõttu olid portfellita ministri esimesed tööülesanded saatkondadega suhete sisse seadmine ja senise välispropagandaga seonduva tegevuse kaardistamine. Kuid nagu eelnevalt välja toodud, kaasnes portfellita ministri ametikoha ootamatu loomisega teatav segadus nii ühiskonnas kui ka diplomaatilistes ringkondades. Nii mitmedki Eesti välisesindajad avaldasid oma üllatust kuuldes uue ministrikoha loomisest ja selle tööülesannetest. Oma otsekohest üllatust portfellita ministrile K. Astile avaldas näiteks Eesti peakonsul-asjuri Stockholmis, Eduard Virgo. Eelnevalt nii ajakirjanduses kui ka välisministeeriumis 1919.-1920. aastal ajakirjandusbüroos Estur töötanud ja seda juhtinud E. Virgo oli küllaltki kogunud välispropaganda elluviimises. Sellest tulenevalt olid peaaesjalikult E. Virgo kanda olnud varasemad välispropagandaga seotud ülesanded saatkonnas. Kultuurilise propagandaga tegeles aga Rootsi-Eesti ühing, mida saatkond oma äranägemise järgi vastavalt ka poliitiliseks propagandaks ära kasutada võis. Vaatamata esmasele tõrksusele, avaldas E. Virgo siiski lootust, et ka edaspidine

¹⁴⁶ RA, ERA.48.1.11, l. 3-9: Portfellita minister K. Ast rahaministeeriumi eelarve komisjonile, 05.08.1925.

propagandaalne kirjavahetus ja koostöö portfelli ministriga jätkuks.¹⁴⁷ Seega oli portfelli ministri ootamatu ametisse nimetamine üllatuseks Eesti diplomaatilise ringkonnale, kuid pakkus endas nii mitmeidki võimalusi välispropaganda alal. Ka välisesindused mõistsid, et portfelli ministrist ja välisministeeriumi informatsioonibüroost oleks suur abi, kui nendelt eelkõige tuleksid propagandamaterjalid. Välisesinduste krediidi ja tööjõupiiratud tõttu ei suudetud ilma abita piisavas koguses propagandamaterjale koostada, mistõttu oldi pidevalt propagandaks sobivate materjalide puuduses.

Sarnaselt välisministeeriumi informatsioonibüroole oli ka portfelli ministri kantseleile oluline saada suuniseid ja juhiseid saatkondadelt, kellel olid täpsemad ettekujutused kohalikesse oludesse sobituvast välispropagandast. Ideid välispropaganda tõhustamiseks pakkusid portfelli ministritele muuhulgas välja Pariisi Eesti saatkonna esindajad. Lähtudes Prantsusmaa oludest, soovitati välispropaganda teostamisel rohkem rõhku panna majandusliku ja poliitilise informatsiooni levitamisele, pidades silmas seda, et poole jagatavast informatsioonist oleks moodustanud perioodilised pikemad kokkuvõtted ning teise poole lühikesed teadaanded aktuaalsete küsimuste kohta, mida seni oli takistanud edastamast informatsiooni liikumiskiirus. Informatsiooni kiiremaks edastamiseks Eesti välisesindustele soovitati lätlaste eeskujul kasutusele võtta *code*, mis oleks vähendanud ühtlasi ka telegraafi kulusid.¹⁴⁸

Nii sise- kui välispropaganda jaoks vajalike materjalide koostamiseks tuli portfelli ministril tihedat koostööd edendada teiste ministritega, Riigi Statistika Keskbürooga kui ka valdkonna spetsialistidega. Vabariigi Valitsuse 28. jaanuari 1925. aasta otsusega anti portfelli ministritele 50 eksemplari ulatuses Riigi Statistika Keskbüroo poolt väljaantavaid kirjatöid. Otsuses märgiti, et kirjatööd eraldati „tasuta laialilaotamiseks propaganda huvides“.¹⁴⁹ Ministritega tihedam suhtlus informatsiooni ja teabe asjus teenis nii sisepropaganda kui ka välispropaganda eesmärgi. 1925. aasta jooksul saadeti K. Astile ülevaateid seaduste eelnõudest, määrustest ja korraldustest Haridusministeeriumist, Kaubandus-tööstusministeeriumist, Kohtuministeeriumist, Põllutööstusministeeriumist, Rahaministeeriumilt, Riigi- ja Omavalitsuse

¹⁴⁷ RA, ERA.48.1.17, l. 3: Stockholmi Eesti saatkonna peakonsul-asjuri salajane kiri portfelli ministri, 03.02.1925.

¹⁴⁸ RA, ERA.48.1.14, l. 49-51: Pariisi Eesti saatkonna chargé d'affaires portfelli ministritele, 03.04.1925.

¹⁴⁹ RA, ERA.48.1.1, l. 5: Vabariigi Valitsuse otsus Riigi Statistika Keskbüroo kirjatööde jagamise asjus, 28.01.1925.

Teenijate Keskliidult, Siseministeeriumist, Teedeministeeriumist jne¹⁵⁰. Tihedat koostööd edendati ka välisministeeriumiga, täpsemalt informatsioonibürooga. Näiteks välisminister Karl Robert Pusta lahkumise tõttu ametipostilt saatis välisministeeriumi informatsioonibüroo juhataja portfelli ministri ülevaate välisministri tagasiastumise kajastusest välisajakirjanduses.¹⁵¹ Lisaks on välisministeeriumi informatsioonibüroo edastanud portfelli ministri ka välispoliitilisi ülevaateid.¹⁵²

Temaatilisel saab portfelli ministri koostatud või toimetatud propagandamaterjalid jagada kolmeks: kultuuriline, majanduslik ja poliitiline. Kultuurilise propaganda all peeti silmas nii kaasaegseid kui ka varasemate kultuuriväärtuste esile tõstmist, kultuuripoliitiliste seaduste tutvustamist jne. Põhjalikumalt suudeti ellu viia kirjanikust minister K. Asti tellimusel tehtud Eesti kirjanduse ülevaate koostamine, mille vastu erinevatest Eesti välisesindustes tunti kõrgendatud huvi ja kinnitati suurt potentsiaali välismeedias kajastatud saamiseks.¹⁵³ Vaid Londoni Eesti saatkonna arvates puudus välisriikidel, konkreetselt Suurbritannial, huvi võõrrahvaste vaimuelu vastu.¹⁵⁴ Eesti saadikule Poolas dr Johan Leppikule saadeti aga lausa eraldi propaganda eesmärkidel saksa keelde tõlgitud kolm jutukest: „Koit ja Hämarik“, „Laulu sünd“ ja „Nisu ja naerid“.¹⁵⁵ Samuti organiseeriti kokku 50 diapositiivi parematest Eesti kunstnike töödest koos lühikeste ajalooliste ülevaadetega.¹⁵⁶ Välisesinduste palvel koostati aga komplekt diapositiive, mis oleksid piltlikustanud Eesti ilusamaid kohti ning kultuurilist ja majanduslikku edu.¹⁵⁷ Ministri valduses oli ka kogumik erinevaid elulugusid, mis olid mõeldud välismeedias avaldamiseks. Lisaks on portfelli minister käsul tellitud ülevaade eesti spordist Eesti Spordi Keskliidult.¹⁵⁸

¹⁵⁰ Ühes teedeministeeriumist välja saadetud dokumendis on portfelli ministrit nimetatud informatsiooni ministriks, viidates konkreetselt ministri tööülesannetele (RA, ERA.48.1.2, l. 347: Teedeministeeriumi kantselei juhataja saatekiri minister K. Astile, 05.02.1925).

¹⁵¹ RA, ERA.48.1.17, l. 20-24: Välisministeeriumi Informatsioonibüroo juhataja A. Pallo koostatud salajane ülevaade portfelli ministri ülevaate, 29.09.1925.

¹⁵² RA, ERA.48.1.17, l. 25-44: Välisministeeriumi informatsioonibüroo salajased ülevaated portfelli ministri ülevaade „Augusti-septembri välispoliitiline ülevaade“ (10.10.1925) ja „Märtsi välispoliitiline ülevaade“ (09.04.1925).

¹⁵³ Härra Palgi artikli „Lühike ülevaade Eesti proosaajakirjandusest“ honorar oli 3500 marga. Honorar tasuti portfelli ministri eelarvest (RA, ERA.48.1.13, l. 14: Portfelli ministri asjadevalitseja hr. Palgi'le, 01.03.1925).

¹⁵⁴ RA, ERA.48.1.14, l. 61: Eesti saadik Londonis portfelli ministri ülevaate, 30.03.1925.

¹⁵⁵ RA, ERA.48.1.14, l. 9: Portfelli ministri asjadevalitseja Eesti saadikule Poolas, 11.03.1925.

¹⁵⁶ RA, ERA.48.1.14, l. 56: Portfelli minister Eesti esindajatele Londonis, Berliinis, Pariisis, Itaalias, Varssavis, Riias, Helsingis ja Stockholmis, 07.02.1925.

¹⁵⁷ RA, ERA.48.1.14, l. 56: Eesti saadik Lätis portfelli ministri ülevaate, 18.02.1925.

¹⁵⁸ RA, ERA.48.1.13, l. 21: Eesti Spordi Keskliit portfelli ministri ülevaate, 27.08.1925.

Üldine tegevuskava kultuurilise propaganda elluviimiseks siiski puudus. Kultuurialast välispropagandat teostati ministri enda äranägemise või välisesinduste kaudu edastatud juhustest lähtudes. Kultuuripoliitilise propaganda plaanis kujunes kasulikuks teemaks Eesti kuvandi loomisel ja tõstmisel Lääne-Euroopa riikide silmis kultuurautonoomia seaduse propageerimine. Hulganisti loodi mitmekümneleheküljelisi ülevaateid vähemusrahvaste olukorrast Eestis¹⁵⁹ ning vähemusrahvaste koolikorralduse ja omavalitsuskorra kohta¹⁶⁰. Vähemusrahvaid puudutavaid artikleid on Eesti esindajatele saadetud nii Saksamaale, Austriasse, Soome, Rootsi, Suurbritanniasse, Läti, Leetu, Poola, Prantsusmaale kui ka Itaaliasse.¹⁶¹ Uuendusmeelne ja eesrindlik vähemusrahvaste kultuuriomavalitsuse seadus oli hea vahend, mille abil välismeedias Eesti noore demokraatia tugevust ja modernsust propageerida.

Ka majanduspropaganda oli osaliselt minister K. Asti vastutada. Ministri tellimusel koostati valdkonna ekspertide ja ettevõtjate või kaubandus- ja tööstusministeeriumi ametnike poolt lühikokkuvõtteid erinevatest Eesti eksportmajandusharudest. Eraldi valdkondade kaupa, mille vastus välisriikides huvi tundi oli asundustalude edendamine ning tööstusharud nagu lina-, piima- ja metallitööstus. Näiteks on välismeedia jaoks palutud koostada artikkel nii eesti linatööstuse ja eesti piimamajanduse olukorrast 1925. aasta algul kui ka tsemendi-, kiu- ja tekstiilitööstuse kohta. Artikleid koostati nii eesti, saksa kui ka inglise keeles.¹⁶² Teine üleüldine majandusvaldkond, mille kajastamist välismeedias peeti oluliseks, oli põlevkivitööstus. Kuigi olemuselt oli põlevkivitööstus sisemaiseks tarbimiseks mõeldud, kujutas see endast kui ühte kõige kaasaegsemat ja mahukat tööstussektorit Eestis, mida sai propaganda huvides kasutada välismeedias. Lisaks oli ka välisriikidel suurendatud huvi põlevkivitööstuse kohta rohkema informatsiooni saamiseks.¹⁶³ 1924. aasta majandusliku languse tõttu tuli Eestil silmas pidada ka oma majandusliku reputatsiooni taastamise tähtsust. Selle tarvis koostati ülevaateid tööpuudusest ja selle vastu võitlemisest Eestis.¹⁶⁴ Taaskord ei ole portfelli ministri tegevuskava majandusliku propaganda elluviimisel täpselt välja kujundatud, mistõttu see kattus osaliselt nii välisministeeriumi tegevuse kui ka Eesti välisesinduste tegevusega majandusliku propaganda valdkonnas. Üldjoontes kujunes aga

¹⁵⁹ RA, ERA.48.1.13, l. 105-153: Maddison, Eugen. Die nationalen Minderheiten Estlands und ihre Rechte.

¹⁶⁰ RA, ERA.48.1.13, l. 159-165: Vähemusrahvaste koolikorraldus Eestis.

¹⁶¹ RA, ERA.48.1.18, l. 34: Portfelli ministri kantselei lauajuhend.

¹⁶² RA, ERA.48.1.13, l. 12, 208-2016, 220-228: Piima-, lina-, tsemendi-, kiu- ja tekstiilitööstust puudutavad materjalid.

¹⁶³ RA, ERA.48.1.13, l. 25: Portfelli ministri asjadevalitseja hr. Rauale, 15.09.1925.

¹⁶⁴ RA, ERA.48.1.13, l. 233: Ülevaade tööpuudusest ja selle vastu võitlemisest Eestis.

majandusliku propaganda eesmärgiks sarnaselt kultuurilisele näidata Eesti riiklikku eesrindlikust ning jätkusuutlikkust eesmärgiga tihendada sidemeid välisriikidega.

Portfellita ministri ülesandeks sai ka riigikorralduse ja ühiskondliku elu kohta käiva informatsiooni jagamine. The Europe Publishing välja antud ligi 500-leheküljeline Euroopa aastaraamat hõlmas ka peatükki Eestist. Kuna Londoni Eesti saatkonnal ei olnud käepärast kogu tarvilikku informatsiooni, oli aastaraamatu Eesti peatüki koostamisel oluline roll kanda portfellita ministril.¹⁶⁵ Viimase juhtimisel pandi kokku põhjalik informatsioon valitsusliikmete elulugudest, Riigikogu juhatausest, poliitiliste parteide juhtidest, ministrite abidest, tähtsamatest sõjaväelastest, olulisematest organisatsioonidest vaimse kultuuri alal, tööliste ühingutest, eesti ajakirjandusest, poliitiliste parteide programmide põhijoontest ning poliitilistest parteidest üleüldiselt.¹⁶⁶ Samuti pidas portfellita minister vajalikuks ka Eesti kaitsejõudude tegevuse propageerimist välisajakirjanduses. Näiteks on Eesti saatkondadele portfellita ministri käsul edastatud ülesvõtteid kaitseväge manöövritest Lõuna-Eesti Otepää kõrgustikel palvega, et need välisajakirjanduses ilmuksid.¹⁶⁷ Tugevat resonantsi toimunud kaitseväge manöövrite kohta illustreerib Taani ajakirjandus, kus ajakirjanik Aage Grunnet ülistavalt kiitis väikeriigi võimekust oma sõjaväge ülal pidada.¹⁶⁸ Ühtlasi palus portfellita minister end alati informeerida lasta kõikidel välisesindajatel kui saadetud informatsioonimaterjalid jõudsid välisajakirjanduse leheveergudele.¹⁶⁹

Omaette osa välispropagandast moodustas ka turismi edendamine. Paraku vähese allikmaterjalide hulga tõttu ei saa midagi põhjapanevat väita portfellita ministri saavutustest Eesti propageerimisel kui reisisihtkohana. Omapoolseid soovitusi turismialase informatsiooni koostamiseks on tulnud Helsingi Eesti saatkonnalt, kes edastas portfellita ministrile Soome Turistiühingu poolt väljaantud brošüüri palvega, et portfellita minister edastaks need organisatsioonidele, kes olid tulemas Soome. Saatkont kutsus ka portfellita ministri kantseleid ise koostama sarnaseid brošüüre võimalike reisimarsruutidega Eestis.¹⁷⁰ Teadaolevalt oli varsemalt olemas vaid üks ametlik Eesti reisijuht, mis oli koostatud 1923. aastal

¹⁶⁵ RA, ERA.48.1.14, l. 135-136: Londoni Eesti saatkonna I sekretär-konsul portfellita ministrile, 28.08.1925.

¹⁶⁶ RA, ERA.48.1.13, l. 173-192: Euroopa aastaraamatule saadetud materjalide ärakiri.

¹⁶⁷ RA, ERA.48.1.14, l. 142: Portfellita ministri asjadevalitseja Eesti esindajatele Lätis, Soomes, Poolas, Prantsusmaal, Rootsis ja Taanis, 26.09.1925.

¹⁶⁸ RA, ERA.48.1.14, l. 160: Aage Grunnet „Suured sügismanöövrid Eestis. Eesti muretseb omale tankidivisione“.

¹⁶⁹ RA, ERA.48.1.14, l. 84: Helsingi Eesti saatkont portfellita ministrile, 25.05.1925.

¹⁷⁰ RA, ERA.48.1.14, l. 89-90: Helsingi Eesti saatkonna ja portfellita ministri kirjavahetus, 10.-13.06.1925.

teedeministeeriumi poolt.¹⁷¹ Välismeedias levinud reisiülevaated Eestist olid peaaegselt koostatud aga Eestit külastanud välisdelegatsioonide poolt.¹⁷² Sellest tulenevalt ei saanud negatiivsete kajastuste vastu kuidagi võidelda või neid ümber lükata, sest tegemist oli inimeste isiklike arvamustega. Vastupropaganda Eesti turismi edendamise eesmärgil sai teostada vaid omapoolsete piltide ja kirjelduste avaldamisega välismeedias, mis oleksid Eestit paremast ja soovitud küljest esitlenud.¹⁷³

Propagandamaterjalidest suurema osa moodustasid artiklid ning lühemad ja pikemad brošüürid. Lisaks kuulus propagandamaterjalide hulka ka päevapiltide jagamine ja avaldamine, sest pelgalt kirjalik informatsiooni jäi ilma pildimaterjalita tuhmiks ning vähepaeluvaks. Kuigi päevapiltide tähtsuse ja osakaal suurenes ajakirjanduses nii Eestis kui välismaal 1920. aastatel, ei olnud päevapiltide kasutamine Eesti välispropaganda vahendina just mitte kõige levinum. Stockholmi Eesti saatkonna kirjavahetusest portfelli ministriga ilmneb, et kuigi 1. detsembri sündmuste järel oli Eesti tihtipeale Rootsi ajakirjanduse huviorbiidis, puudusid saatkonnal võimalused värskete päevapiltidega Eestist Rootsi ajakirjandust varustada. Seetõttu kutsus Stockholmi Eesti saatkond portfelli ministrit tõhusamalt ja aega viivitamata saatkondi varustama aktuaalsete päevapiltidega.¹⁷⁴ Huvi päevapiltide järele näitas üles ka Varssavi Eesti saatkond, kelle üheks tähelepanuväärsemaiks saavutuseks välispropaganda alal kujunes kokkulepe loetavuselt teise päevalehe Kurjer Warszaski'ga. Kokkuleppe alusel eraldati iga pühapäev lehes osa „Meie liitlastele“ ehk Eestile, Lätile, Rumeeniale, Prantsusmaale jne. See eelkõige tähendas päevasündmusi kujutavate piltide järjepidevat avaldamist.¹⁷⁵ Seetõttu oli saatkonnal palve portfelli ministril, et vähemalt kaks korda kuus oleks minister saatkonda päevakajaliste päevapiltidega varustanud. K. Ast avaldas küll head meelt saavutatud kokkuleppe üle, kuid pidas vähetõenäoliseks, et tal oleks olnud võimalik järjepidevalt saatkonda päevapiltidega varustada. Ministri hinnangul lihtsalt puudus koordineeritud päevasündmuste pildistamise tava Eestis, mida minister kirjeldas kui juhuslikku ja Tallinnakeskset praktikat.¹⁷⁶ Seega päevakajalisema, vahetu ja sensatsioonihimulisema ajakirjanduse esile kerkimisega suurenes küll päevapiltide eelis analüüsivate artiklite eest, aga Eesti paraku

¹⁷¹ RA, ERA.957.8.677: Teedeministeerium välisministeeriumile, 17.10.1923.

¹⁷² RA, ERA.48.1.14, l. 123: Stockholmi Eesti saatkond välisministeeriumi informatsioonibüroole ja portfelli ministri, 21.07.1925.

¹⁷³ RA, ERA.957.1.537: Pariisi Eesti saatkonna sekretäri salajane kiri välisministeeriumi informatsioonibüroole.

¹⁷⁴ RA, ERA.48.1.14, l. 45-46: Stockholmi Eesti saatkond portfelli ministri, 31.03.1925.

¹⁷⁵ RA, ERA.48.1.14, l. 16: Varssavi Eesti saatkond portfelli ministri, 18.03.1925.

¹⁷⁶ RA, ERA.48.1.14, l. 17: Portfelli ministri kiri Eesti saadikule Varssavis, 25.03.1925.

oma välispropaganda eesmärkide täitmiseks täiel määral seda enda kasuks rakendada ei suutnud.

Üheks läbivaks probleemiks, mis ilmnis portfelli ministri ja välisesindust kirjavahetuses, oli propagandamaterjalide tõlkeküsimus. Näiteks on palunud Eesti saadik Lätis, et artiklid saadetak juba kohe saksa ja prantsuse mitte eesti keeles.¹⁷⁷ Londoni Eesti saatkonnal on aga korduvalt probleemiks olnud, et informatsioonimaterjale on saadetud vaid eesti või saksa keeles. Kuna saatkonna väitel oli terve maailma kirjandus 82% ulatuses ingliskeelne, oli tarviklik materjale ka inglise keeles saata. Ette heideti ka eelnevate tõlgete taset, mistõttu peeti vajalikus kasutada Tallinnas inglise keelt emakeelena rääkivat tõlki.¹⁷⁸ Kuna portfelli ministri kantselei väiksuse tõttu ei olnud võimalik alati artikleid soovitud keeltesse ümber tõlkida, saatis portfelli minister artiklid ja teosed tihti edasi välisministeeriumile, kus sealse tööpõu või kontaktide abil soovitud tekstid vajalikesse keeltesse tõlgiti.

Lisaks osales portfelli minister ka mitmetel välisreisidel propaganda ja informatsiooni asjus. Kutseid välismaistele konverentsidele oli veelgi enam. Näiteks portfelli ministrit K. Asti ja välisministeeriumi informatsioonibürood kutsuti Eestimaa Esperanto Liidu poolt osa võtma 1.-7. augustini Genfis toimunud XVII ülemaailmsest Esperanto kongressist.¹⁷⁹ 1925. aasta lõpu poole külastas minister K. Ast puhkusereisi nime alla ka Stockholmi (15.-20. november), Kopenhaageni (20.-25. november) ja Berliini (25.-30. november). Kõikides linnades soovis minister K. Ast pidada ka kaks loengut, neist üks üldisema sisuga Eesti kohta ja teine rahvusküsimuse teemal.¹⁸⁰ Kultuurautonoomia ja vähemusrahvaste teemal esines minister K. Ast kõnedega Rootsi-Eesti ühingu piduõhtul 2. novembril ning 2. detsembril Berliinis *Mittwochklub*'is.¹⁸¹

Portfelli ministri kantselei fondis leiduvate kirjavahetuste alusel võib öelda, et enim kontakti ja kirjavahetust hoidis portfelli minister propaganda asjus Eesti saatkonnaga Londonis, Varssavis, Stockholmis ja Berliinis. Väiksematest riikides paistab silma ka Taani.¹⁸²

¹⁷⁷ RA, ERA.48.1.14, l. 6: Eesti saadik Riias portfelli ministrile, 18.02.1925.

¹⁷⁸ RA, ERA.48.1.14, l. 163-164: Eesti saadik Londonis portfelli ministrile, 30.10.1925.

¹⁷⁹ RA, ERA.48.1.15, l. 107-110: Portfelli ministri kirjavahetus Eesti Esperanto ühinguga koos lisadega, 08.07.1925.

¹⁸⁰ RA, ERA.48.1.14, l. 147,152-153: Portfelli minister Eesti esindajatele Berliinis, Stockholmis ja Kopenhaagenis, 12.10.1925.

¹⁸¹ RA, ERA.48.1.14, l. 169: Portfelli ministri asjadevalitseja Eesti saadikule Berliinis, 12.11.1925.

¹⁸² RA, ERA.48.1.14, l. 16: Varssavi Eesti saatkond portfelli ministrile, 18.03.1925.

Tähelepanuväärselt suur osa kirjavahetusest toimus portfelli ministri Varssavi Eesti saatkonnaga. Saatkonna esindaja kurtis nimelt minister K. Astile, et poola poliitikud olid väga väheteadlikud Eestist ja Eestis toimuvast. Olemasolevat materjali, mida seimile jagada sai, oli vähe, ja kui ka leidus, siis vaid sakslaste dokumenteeritud. Informatsioonivajaduse rahuldamiseks palus saatkond endale saata üks eksemplar kõikidest Statistika Keskbüroo kuukirjadest, mida 50 eksemplari ulatuses valitsuse käsuga oli jagatud portfelli ministritele tasuta.¹⁸³ Lisaks viibis portfelli minister propaganda huvide tingitud ainsal ametireisil just Poolas 1925. aasta 12. maist kuni 21. maini.¹⁸⁴ Tihedat Poola-suunalist propagandat põhjendab ka osaliselt asjaolu, et portfelli ministri K. Ast ametiperioodil oli välisministriks Karl Robert Pusta, kes oli teadantud oma poolameelsuse poolest.¹⁸⁵ K. Asti ja K. R. Pusta lähedased suhted said alguse juba I maailmasõja päevil, mil K. R. Pusta oli K. Asti ülemuseks.¹⁸⁶ Sellest tulenevalt võib eeldada, et kuigi K. R. Pusta ei olnud K. Asti otsene ülemus, mõjutas vähemalt osaliselt K. R. Pusta poolameelne poliitika ka K. Asti tegevust.

Eelneva kogemuse puudumise tõttu sise- ja välispropaganda korraldamises eraldi organisatsiooni alt hinnati 1925. aasta eelarve seletuskirjas portfelli ministri kantseleile vajalikuks eraldada 400 000 marka. Nimetatud summale vastu ei vaieldud ning Riigikogu poolt see ka kinnitati portfelli ministri eraldamiseks. Eraldatud summa ei kujunenud siiski piisavaks, et terve aasta sise- ja välispropagandat soovitud mahus ellu viia. Portfelli ministri seletuskirjas eelarve suurendamise asjus toob minister välja, et juba augusti lõpus (1925. aastal) olid kantselei vahendid niivõrd piiratud, et informatsiooni hulga mõttes intensiivistuval sügishooajal ei saanud kevadperioodiga võrreldavas mahus propagandat teostada. Ministri hinnangul oli lisa vaja 300 000 marka. Kogusumma 700 000 mark ei olnud K. Asti hinnangul umbkaudne, vaid tegelikest väljaminekutest tingitud.¹⁸⁷

Kokkuvõtvalt kirjeldab K. Ast tehtud tööd välispropaganda alal järgnevalt: „Vähese perioodiga on suur eeltöö ära tehtud ning kõige kujukamad ning silmapaistvamad küljed Eestist ka propaganda huvides rakendatud“. Veelgi edukama propagandatöö elluviimiseks jäi aga puudu krediitid ning konkreetsest kavast. Ministri hinnangul oli lähitulevikus veelgi enam vaja

¹⁸³ RA, ERA.48.1.14, l. 14-15: Välisministeeriumi informatsioonibüroo ärakiri Varssavi Eesti saatkonna kirjast portfelli ministritele, 23.03.1925.

¹⁸⁴ RA, ERA.48.1.9, l. 4: Portfelli minister K. Ast riigivanemale, 08.05.1925.

¹⁸⁵ Musteikis, *Portfelli minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 37-38.

¹⁸⁶ EKLA.193.9.10 (viidanud Musteikis, *Portfelli minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 37).

¹⁸⁷ RA, ERA.48.1.11, l. 3-9: Portfelli minister K. Ast rahaministeeriumi eelarve komisjonile, 05.08.1925.

propagandat arendada ning seda süstematiseerida ning kirjas kui pildis.¹⁸⁸ Siinkohal tekib aga paratamatult küsimus, miks ei rakendatud portfelli ministri tegevuskava väljatöötamisel kasvõi osaliselt G. Meri väljakäidud kava. Portfelli ministri tegevuskava välispropaganda teostamisel kujunes välja eelkõige katseeksitusmeetodil. Omaette kõnekas on ka asjaolu, et portfelli ministri ametikohta ei peetud järgnevas valitsuses vajalikuks luua. Siinkohal on seega oluline mõista, miks vaatamata eeldustele välja kujundada konkreetset vaid propagandaga tegelev asutus, jäi portfelli ministri ametiperiood niivõrd lühikeseks. Üks põhjustest on valitseva eliidi arusaam propagandast ja selle vajalikkusest. Kuigi 1924. aasta detsembri sündmuste järel kasvas avalikkuses märkimisväärselt arutelude hulk, mis puudutasid propaganda vajalikkust, ei muutnud see sügavamalt kuidagi valitsuse või Riigikogu tegelikke arusaami propagandast.¹⁸⁹

Samas ei saa nõustuda ka täielikult K. Musteikisi väitega, nagu ei oleks portfelli ministri tegevuse mõju välispropaganda alal nimetamisväärne.¹⁹⁰ Nimelt varasema perioodiga võrreldes suurenes välispropagandaks mõeldud materjalide hulk märkimisväärselt. See omakorda võimaldas saatkondadel intensiivsemalt välispropagandat ellu viia. Propagandamaterjalide väljaandmine ühe konkreetse asutuse alt ühtlustas ka välispropaganda sisu. Varasem ajaloolist õigustust Eesti iseseisvusele otsiv välispropaganda narratiiv hakkas asenduma järk-järgult Eesti iseseisvusaastate arengu ning saavutuste propageerimisega. Portfelli ministri ametiperioodil sisse seatud propagandamaterjalide laiaulatuslikum koostamine mõjutas ka välisministeeriumi informatsioonibüroo tegevust, mis portfelli ministri ametikoha kaotamise järel võttis üldjoontes üle portfelli ministri kantselei poolt algatatud tööülesanded ja praktika propagandamaterjalide koostamise osas. K. Ast tegutses aga pärast portfelli ministri ametiperioodi kirjaniku ja ajakirjanikuna. 1920. aastate lõpul ning 1930. aastate algul reisi K. Ast nii Lähis-Idas, Lõuna-Aasias kui ka Ida-Euroopas. Välisministeeriumi ridades jätkas K. Ast 1939. aasta juunist pressiaatšeenina Stockholmis kuni 1940. aasta augustini.¹⁹¹ Eesti iseseisvuse kaotamise järel kolis 1941. aastal K. Ast perega Brasiiliasse, kus töötas Rio De Janeiros aukonsulina 17 aastat.¹⁹²

¹⁸⁸ RA, ERA.48.1.11, l. 6-9: Portfelli minister K. Ast rahaministeeriumi eelarve komisjonile, 05.08.1925.

¹⁸⁹ Musteikis, *Portfelli minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 41-43.

¹⁹⁰ Musteikis, *Portfelli minister ja propaganda Eestis 1924-1925*, 24.

¹⁹¹ Karl Ast'i teenistuskiri välisministeeriumis, peetud 1.07.1939-10.08.1940. – ERA.957.8.1636, lk 2; käsk nr.3721, 25.03.1939. – ERA.957.8.1636, lk 3.

¹⁹² *Brendekenist Peeglini: Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689-1940*, 7.

Kokkuvõte

Kuigi Eesti välispropagandat hakati edendama välisdelegatsiooni poolt juba 1917. aasta lõpust iseseisvuspüüdlustele toetuse leidmiseks, loodi alus järjepidevale välispropagandale välisministeeriumi informatsiooniosakonna loomisega alles 1920. aasta aprillis. Välisministeeriumi informatsiooniosakonnast, mis 1923. aastal nimetati ümber informatsioonibürooks, kujunes Eesti Vabariigi kahel esimesel iseseisvuskümnendil kõige kauem ning järjepidevamalt välispropagandat korraldanud asutus. Pöördeliseks sündmuseks Eesti välispropaganda jaoks kujunes 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse, mis tõi välja senised puudujäägid propagandatöö üleüldises korralduses. Laiemalt ühiskonnas esile kerkinud debatile propaganda vajalikkusest vastas Jüri Jaaksoni valitsus portfelli ministri ehk mitteametlikult propaganda ministri ametikoha loomisega. Uue ministri üheks ametiülesandeks sai sarnaselt informatsioonibüroole välispropaganda korraldamine. Vaatamata vaid aastasele ametiperioodile, ei saa käsitleda Eesti välispropaganda sünniaastaid ja kujunemist analüüsivalt ka portfelli ministri kantselei tegevusest välispropaganda alal.

1920. aastatel käidi välja nii lühemaid kui ka põhjalikemaid kavasid propagandatöö korraldamiseks. Üks esimesi kavasid oli koostatud välisministeeriumi informatsiooniosakonna esimese juhataja Eduard Laamani poolt, kes seadis üldjoontes järgnevas kahekümneks aastaks aluse informatsiooniosakonna tegevuskavale. Kõige enam panustas aga propagandatöö korraldamise planeerimisse Georg Meri, kelle 1924. aastal detsembrimässu järel välja antud detailirohke kava nii sise-, sõja- kui ka välispropaganda korraldamises oli ainulaadne tol perioodil oma põhjalikkuse poolest. Kuid vaatamata propagandatöö korraldamiskavade olemasolule, iseloomustas Eesti välispropagandat 1920. aastatel eksperimentaalsus ning juhuslikkus, kus kindla tegevuskava järgi ei lähtud.

Välispropagandat 1920. aastatel ei saa käsitleda lahus saatkondade tegevusest. Kui informatsioonibüroo ja portfelli ministri ülesanded olid seotud eelkõige välispropaganda üleüldise töö korraldamisega, siis välispropaganda elluvijad olid enamjaolt Eesti välisesindajad. Lisaks tulenevalt kommunikatsioonivõimaluste vähesusest ja selle aeglusest 1920. aastatel kujunesid saatkondadest ka olulised informatsiooniallikad ning nõuandjad välisministeeriumi informatsioonibüroole ning portfelli ministrile propagandatöö korraldamisel. Saatkondadel oli suurem pädevus ning teadlikkus välisriikide kohalikest oludest ning vajadustest, mis tuli kasuks propagandamaterjalide koostamisel. Eelkõige just

saatkondade kriitika olemasolevate propagandamaterjalide suhtes kujunes kasulikuks informatsiooniks uute propagandamaterjalide väljaandmisel. Kuigi saatkondadeta oleks 1920. aastatel raske olnud ette kujutada Eesti välispropaganda toimimist, oli saatkondade *de facto* iseseisvus osaliselt ka põhjus, miks välisministeeriumi informatsioonibüroost või portfelli ministrist ei kujunenud 1920. aastatel autoriteetseid välispropagandat koordineerivaid keskasutusi.

Välispropaganda korraldamise ja teostamise raames ei saaks väita, et Eestil oleks olnud selge välispoliitiline orientatsioon 1920. aastatel. Kõige enam jäi siiski 1920. aastatel välispropaganda elluviimine sõltuma välisesindajate pealehakkamisest, mistõttu välispropaganda teostamine riigiti varieerus märgatavalt. Teatavat sihilikku orientatsiooni mingile riigile võib näha enim J. Jaaksoni valitsusperioodil, mil välisministri Karl Robert Pusta poolameelsus ilmnis ka portfelli ministri kantselei püüetes sisse seada tihedamaid propagandaalaseid koostöösidemeid Poolaga. Mingil määral võis 1920. aastatel näha ka välispropaganda suunitlust Suurbritanniale sealse saatkonna aktiivsuses ning ingliskeelsete propagandamaterjalide suures osakaalus, kuid pigem on see seletatav välisesindajate Oskar Kallase ning Rudolf Möllersoni isikliku pealehakkamisega kui välisministeeriumi informatsioonibüroo sihipärase poliitilise valikuga. Siinkohal tuleb silmas pidada, et lisaks ingliskeelsetel väljaannetele loodi rohkesti ka saksakeelseid.

Propagandamaterjalidena domineerisid 1920. aastatel kirjalikud väljaanded, millele võimalust mööda lisati juurde ka päevapilte. 1920. aastate algul koostasid välisesindused suuremas jaos iseseisvalt propagandamaterjale. Aasta-aastalt aga suurenes informatsioonibüroo roll propagandamaterjalide loomisel. Kõige märgatavam pööre toimus portfelli ministri ametiperioodil, mil K. Asti eestvedamisel hakati intensiivsemalt koostama propagandamaterjale. Portfelli ministri ametikoha kaotamisel kandusid ministri tööülesanded materjalide koostamise asjus informatsioonibüroole. Sellest tulenevalt ühtlustus ka Eesti välispropaganda ning järk-järgult vähenes saatkondade iseseisvus ning valikuvabadus välispropaganda alal. Lisaks kasutati välispropaganda meediumitena loenguid, raadiot ning ka filmi, kuid märgatavalt vähesemal määral tulenevalt Eesti piiratud võimalustest 1920. aastatel.

1920. aastate algul oli välispropaganda põhiliseks eesmärgiks Eesti iseseisvuse õigustamine. Propagandamaterjalidena koostati eelkõige ajaloolisi ülevaateid Eesti iseseisvuspüüdlustest, kus põhirõhk oli tihtipeale asetatud just Vabadussõja propageerimisele. Tulenevalt aga

saatkondade suunistest ja palvetest hakati 1920. aastate keskel välja andma propagandamaterjale, mis olid eelkõige keskendunud esimestel iseseisvusaastatel saavutatud arengute ning võimaluste propageerimisele. Eesti huvide seisukohalt peeti vajalikus propageerida just neid riiklikke poliitikaid, mis kujutasid Eesti demokraatiat eesrindliku ning uuendusmeelsena (näiteks vähemusrahvuste kultuurautonoomia seadus propageerimine). Välispropaganda-alane tegevus intensiivistus ka periooditi, näiteks rakendati välispropaganda huvides nii vabariigi aastapäevade tähistamist kui ka laulupidude toimumist.

Antud töö ei ole kindlasti kõikehõlmav ülevaade Eesti välispropagandast 1920. aastatel, kuid täitis siiski sissejuhatuses seatud eesmärgi. Teemaalised arhiivimaterjali leidub niivõrd palju, et ühe bakalaureusetöö raames ei saa teha lõplikke järeldusi välispropaganda korraldamise ja elluviimise kõikidest aspektidest 1920. aastatel Eestis. Samas on antud töö siiski üks esimestest sel alal, mistõttu pakub kindlasti ainet tulevasteks töödeks välispropaganda kohta. Edasist uurimistööd võib jätkata nii 1930. aastate välispropaganda kui ka saatkondade kaupa üksikasjalikumalt välispropagandas saavutatu uurimise suunas. Kindlasti on aga tegemist valdkonnaga, mille edasine uurimine annaks laiemat lisandväärtust ka üleüldise Eesti välispoliitika mõtestamisele 1920. ja 1930. aastatel. Kuna välispropaganda on otseselt seotud ka enesekuvandiga, siis aitab välispropaganda uurimine paremini selgitada toleaege Eesti riigi ja üldsuse enesekuvandit ning identiteeti.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv Tallinnas

Fond 48 – Portfellita ministri kantselei

Fond 957 – Välisministeerium

Perioodika

Päevaleht 1924, 1940

Waba Maa 1924

Kirjandus

Andres Kasekamp, „Ennast sidumata: Briti poliitika Eesti suhtes 1921-1925“, *Kas nad lahkusid Moskva rongiga. 1.detsember 1924. Artikleid ja dokumente*, toim. Jüri Ant (Tallinn: Koolibri, 1996), 88-96.

Brendekenist Peegliini: Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689-1940, toim. Roosmarii Kurvits ja Anu Pallas (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2014).

Eero Medijainen, „1. detsember ja diplomaatia“, *Kas nad lahkusid Moskva rongiga. 1.detsember 1924. Artikleid ja dokumente*, toim. Jüri Ant (Tallinn: Koolibri, 1996), 54-88.

Eero Medijainen, *Saadiku saatus: välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997).

Hindrek Meri, *Tagasivaated veerevast vagunist* (Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010).

Hugo Eduard Kauler. *Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas. Tema organiseerumine rahu ja sõja ajal, ilmasõja ning vene revolutsiooni kogemuste varal* (Tallinn: J. Zimmermann trükikoda, 1924).

Ivo Juurvee, „Välisministeeriumi informatsiooniosakond – kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?“, *Akadeemia*, 9 (2007), 1859–1877.

Kaarel Piirimäe. „Countering „The Obtuse Arguments of the Bolsheviks“: Estonian Information Work in Sweden, the United States and Britain, 1940-1944”, *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic States. Representing the Periphery*, ed. by Louis Clerc, Nikolas Glover ja Paul Jordan (Leiden: Brill Nijhoff, 2015), 60-78.

Louis Clerc, Nikolas Glover. „Representing the Small States of Northern Europe: Between Imagined and Imaged Communities”, *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic States. Representing the Periphery*, ed. by Louis Clerc, Nikolas Glover ja Paul Jordan (Leiden: Brill Nijhoff, 2015), 3-20.

Mart Kuldkepp, „Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 321-374.

Mart Kuldkepp, „Viron ulkomaandelegaatio ja Suomi – Estlands utrikesdelegation och Finland”, *Pro Finlandia. Suomen tie itsenäisyyteen 4. Näkökulma: Venäjä, Puola, Viro, Latvia ja Liettua*, toim. Päivi Happonen, Jussi Nuorteva, John Strömberg (Helsinki: Edita Publishing Oy, 2017) 669-678, eestikeelne tõlge
<http://discovery.ucl.ac.uk/1573748/1/Kuldkepp_Eesti%20v%C3%A4lisdelegatsioon%20ja%20Soome.pdf> (17.05.2019).

Merja-Liisa Hinkkanen-Lievonen, *British Trade and Enterprise in the Baltic States* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1984).

Tõnu Kollo, „Eesti riigistatistika rajaja Albert Pullerits. – Eesti piirkondlik areng“, *Eesti Statistikaltsi teabevihik*, 17 (2006), 107-113.

Käsikirjad

Kristi Musteikis, *Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925* (peaseminaritöö, juhendaja prof. Eero Medijainen, Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2001).

Laura Vaan, *Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul* (magistritöö, juhendaja dots. Ago Pajur, Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2005).

Summary

The First Years of Estonian Foreign Propaganda

In the history of foreign relations, foreign propaganda has been thought of as one of the key factors in countries' foreign policies. How countries manage to represent themselves abroad affects deeply the amount of how their foreign policy interests can be utilized. The matter of Estonian foreign propaganda in the interwar period has not previously received much academic attention. While some research has been carried out on this topic, no single study exists which has tried to cover a whole decade of Estonian foreign propaganda. The aim of this paper is to give the first comprehensive overview of Estonian foreign propaganda in the 1920s. In particular, this thesis will examine following research questions: who were responsible for organizing Estonian foreign propaganda; was there any concrete strategy for organizing foreign propaganda; what were the purposes and orientation of Estonian foreign propaganda; and what was achieved with the first 10 years. The research data in this thesis is drawn from two main sources: National Archives of Estonia (Rahvusarhiiv) and previous relevant academic works.

This thesis is composed of three chapters. The first chapter of this paper examines how the attempted coup of 1924 in Estonia highlighted previous deficiencies in Estonian foreign propaganda. Following from there, the second part of the first chapter analyzes public debates on the need for reforming propaganda. More precisely, the chapter lays out Georg Meri's proposed plan for reforming Estonian propaganda. The following chapters are concerned with the two main organizations that were responsible for organizing Estonian foreign propaganda: The Information Bureau of the Ministry of Foreign Affairs (Eesti Välisministeeriumi informatsioonibüroo) and the minister without portfolio (portfellita minister). These chapters examine how did the aforementioned organisations work and what did they achieve in the field of foreign propaganda in the 1920s.

The history of Estonian foreign propaganda dates back to the end of 1917, when the first ever Estonian foreign delegation was comprised. The aim of the delegation was to gain diplomatic support for Estonian independence movement. Nevertheless, the time period examined in this study starts in 1920 when the first permanent foreign propaganda coordination organization was established, the Information Bureau of the Ministry of Foreign Affairs. The two main purposes of the Information Bureau were to organize foreign propaganda and to collect

information from foreign sources. Overall, the agenda of the Information Bureau remained vague and unstructured in the beginning of the 1920s. Moreover, the main Estonian foreign propaganda agents were actually the Estonian representatives abroad. Most of the propaganda material was composed by the embassies and consulates. Materials produced by the Information Bureau were also composed according to the understandings of Estonian representatives not by some strict overall plan. In conclusion, the first years of the Information Bureau were rather dubious and experimental without clear strategy. The only underlying aim was to justify Estonian independence, but it remained rather vague how and by which means to achieve it.

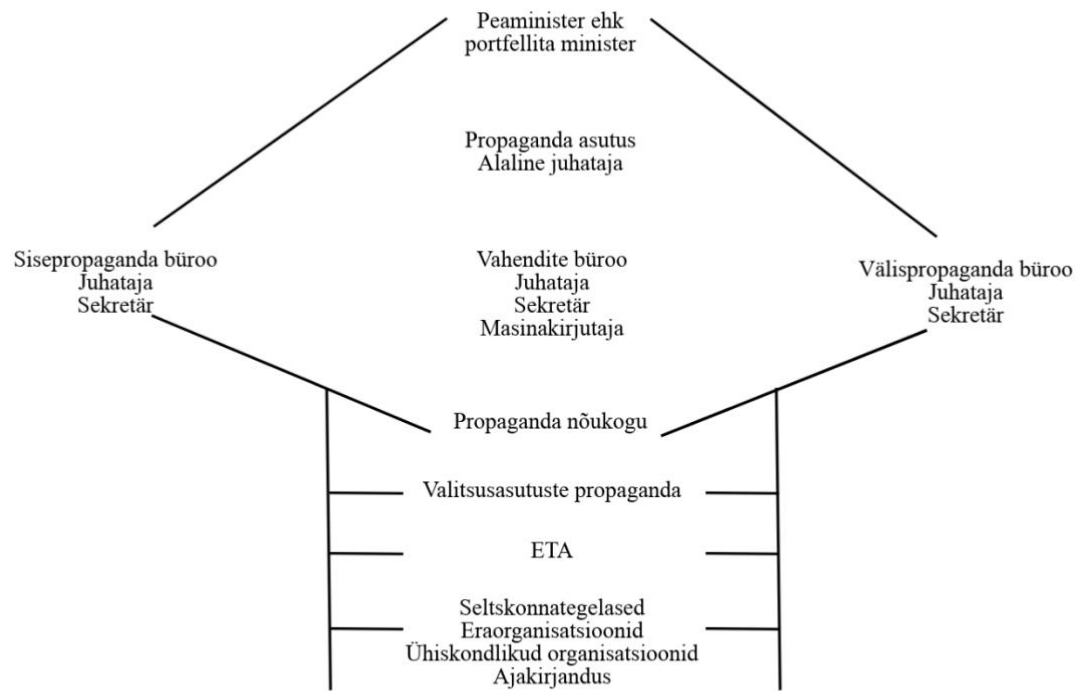
The changes in the practices of foreign propaganda were initiated due to the attempted coup of 1924 in Estonia, which highlighted previous deficiencies in Estonian Foreign Propaganda. Estonian officials had taken foreign support for granted, meaning that they had forgotten to invest and improve Estonian foreign propaganda. The most drastic response to the ongoing public debate on propaganda's importance resulted in the creation of minister without portfolio, non-officially propaganda minister. Similarly to the Information Bureau, propaganda minister's purpose was to promote foreign propaganda. Even though minister without portfolio's position lasted only for one government term (until the December of 1925), multiple improvements were introduced to the practices of foreign propaganda. More and more propaganda material was composed by the office of the minister without the portfolio, not by the Estonian representatives. The main previous propaganda narrative which was more focused on justifying Estonian independence from Russia was replaced with a focus on promoting developments made in independent Estonia. To sum up, with the establishment of minister without portfolio position, Estonian foreign propaganda became gradually more consolidated and structured.

With the dissolution of the office of the minister without portfolio, much of its previous assignments were taken over by the Information Bureau. From 1925 and onwards, the Information Bureau's strategy in organizing Estonian foreign propaganda became clearer and more authoritative. The Information Bureau became the prime producer of propaganda materials, whether it meant written materials or other means of media like film, lectures and so on. But even with wider responsibilities, the Information Bureau's strategy was not based on a strict plan but rather emanated from pragmatic and momentary needs. Moreover, Estonian foreign propaganda was not guided by any orientation. All in all, the extent and nature of

Estonian foreign propaganda was dependent on the willingness of the Estonian foreign representatives.

Lisa

Lisa 1. Georg Meri 1924. aastal loodud skeem võimalikust propagandaasutusest.¹⁹³

¹⁹³ G. Meri. Eesti riiklik propaganda (ettepanek). – ERA.957.1.252, lk 14.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Laura Toomlaid,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Eesti välispropaganda sünniaastad“,

mille juhendaja on Kaarel Piirimäe,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Laura Toomlaid
27.05.2019